

Driemaandelijks tijdschrift
vijftiende jaargang nummer 2
juni 1992

Orgelkunst

ORGELKUNST

XVde jaargang, nummer 2 — juni 1992

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de
v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de orgelkunst.
ISSN 0776-9350

Hoofdredacteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Dr. Bernard Huys, Prof. Dr. Ewald Kooiman (NI), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (D.).

Medewerkers

J. Boyer (F), J. Braekmans, J. Brock (U.S.A.), W. Callaert, P. Cré, Dr. J. De Bie, B. de Leersnyder (F), G. De Swerts, J. D'Hont, J. Eeckeloo, F. Geysen, E. Goedleven, E. Hallein, K. Hoek (NI), G. Hoornaert, F. Jaspers (NI), Y. Knockaert, A. Kurris (NI), M. Lemmens, D. Liévois, J. Meersmans, Dr. G. Moens-Haenen, Dr. G. Peeters, R. Plovie, A. Rössler (D), E. Saveniers, R. Schroyens, Dr. G. Spiessens, K. Stout (U.S.A.), F. Van Bree, J. Van Landeghem, M. Verstegen, G. Willems, T. Waegeman.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen.

Abonnement

België : 400 BF.

Nederland : 28,— FL.

Andere landen : 500 BF.

Steunabonnement : 1.000 BF.

- postrekeningnummer : 000-1587551-49
van V.V.B.O., v.z.w., 1850 Grimbergen (met vermelding : abon-
nement Orgelkunst».
- In Nederland : Rekeningnummer 85.89.45.010 van «Orgelkunst»
Grimbergen.

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Overname van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijk ver-
kregen toestemming van de redaktieraad.

Inhoud

	blz.
Liszt - Reubke : Meester en leerling (2) <i>J. Moors</i> <i>H. De Backer</i>	51
Aspecten van de zuidduitse orgelkunst - Functie van het pedaal - <i>P. Cré</i>	61
In Memoriam O. Messiaen <i>K. D'Hooghe</i>	70
Het statuut van de kerkmusicus (1) <i>R. Plovie</i>	71
Werklijst Forrest (1) <i>P. Roose</i> <i>Gh. Potvlieghe</i>	76
Ter Bespreking	86
Mededelingen	92
Agenda	94
Orgeltijdschriften	96

Liszt - Reubke : Meester en leerling ? (D1.II)

Jos MOORS
Helmut DE BACKER

b. Orgelsonate «94ste Psalm» - Julius Reubke

1. Biografische nota.

Friedrich Julius REUBKE werd geboren op 23 maart 1834 te Hausneindorf, een klein dorpje twintig kilometer ten oosten van Halberstadt in de voormalige DDR. Zijn ouders, de orgelbouwer Adolf Reubke (1) (1805-1875) en Elise Wiederhold hadden nog twee zonen. Emil (1) (1836-1885)) volgde in 1875 zijn vader op in het orgelbedrijf.

De jongste van de drie, Otto (1842-1913) was evenals Julius muzikant. Hij studeerde orgel bij A.G. Ritter en piano aan het Stern Conservatorium te Berlijn bij Hans von Bülow, later te Weimar bij Liszt en uiteindelijk te Leipzig bij Hauptmann. Hij werd in 1895 professor benoemd aan de Universiteit van Halle. Otto was een fel verdediger van de «Neudeutsche Schule». Hij gaf ook als eerste het werk van zijn broer uit in 1871. Met betrekking tot zijn broer verklaarde hij op het einde van zijn leven : «Als Julius nog tien of vijftien jaar had kunnen leven, zou alles wat tegenwoordig pretendeert muzikale vernieuwing te zijn, weggeveegd worden door zijn werk».

Julius Reubke (2) genoot zijn eerste muzikale opleiding in het nabijgelegen stadje Quidlinburg bij organist en theoreticus Hermann Bönicke (1812-1879). Het boek «Die Kunst des freien Orgelspiels» van Bönicke leert ons meer over de gevolgde methodiek en registratiegewoonten van die tijd.

Tussen Bönicke en vader Reubke moeten al vroeg contacten geweest zijn, daar Bönicke reeds in 1835 (één jaar na Julius' geboorte !) als adviseur optrad bij de verbouwing van een orgel in Hedersleben (1).

Als leerling van Bönicke componeerde Julius zijn eerste orgelwerk, het Trio in Es, een eenvoudig jeugdwerkje.

Vanaf 1851 vervolgt Reubke zijn studies in Berlijn aan het Stern Conservatorium, hij volgt er o.m. piano bij Theodor

Kullak en compositie bij Adolf Bernhard Marx (1795-1866).

Deze Marx moet aanzien worden als de peetvader van de vernieuwende muziekstromingen in het toenmalige Duitsland. Hij genoot zijn opleiding nog van de oude meester D.G. Türk. Hij propageerde sterk de idee van muziek als gevoelsexpressie met een psychologische inhoud die veel verder gaat dan het louter academische. Bovendien had hij contacten met Mendelssohn, met wie hij de bewondering voor Bach deelde.

In Berlijn had Julius Reubke het eerste contact met de Liszt-Wagner stroming. Hij hoorde en zag «Tannhäuser» van Wagner, gedirigeerd door Franz Liszt. Hij leerde er de pianist Alex Winterberger kennen met wie hij enkele recitals gaf. Von Bülow schrijft in dit verband aan Liszt : «Zijn (Winterberger) beste vriend is een jongeman, Reubke genaamd, de beste leerling van het conservatorium, die talent heeft voor compositie en uitvoering. Op het laatste examen heeft Reubke het concerto van Henselt gespeeld, en Sach vraagt mij u deze jongeman aan te bevelen. Als hij volgend jaar zijn lessen bij Marx beëindigd heeft, denkt hij eraan naar Weimar te komen om u te vragen zijn laatste studies te begeleiden». (3).

De hele omgeving in Berlijn, met zijn voor die tijd moderne ideeëngoed, is voor de jonge Reubke van zeer groot belang geweest. Een vernieuwing die was geankerd in een zeer degelijke traditionele opleiding. In een aanbevelingsbrief schrijft Marx : «In den Komposition hat er (Julius) Harmonie, Melodie und Kontrapunkt, Lied, Rondo, Sonatensatz, Choral und Choralfiguration, Fuga, Doppel- und Tripelfuga...».

In 1856 wordt Reubke uiteindelijk leerling van Liszt te Weimar (Marx is dan op rust). Gedurende twee jaar zal Julius deel uitmaken van de bekwame leerlingenkring rond Liszt, met mensen als Winterberger, Bronsart, Cornelius, enz...

In die periode wordt hij vooral beïnvloed op het klaviertech-nische vlak, alsook door de moderne harmonische taal die Liszt en Wagner als eersten toepassen. Gelet op zijn enorme bedrijvigheid kunnen we stellen dat de jonge componist hier openbloeit. Liszt schrijft aan Hans von Bülow : «Reubke, die je kent uit Berlijn, is een sonate aan het schrijven (pianosonate) die je zal bevallen en die ook een provocatie zal zijn voor de welwillende toehoorders, die zullen «pochen und zischen» (4). Naar aanleiding van een uitnodiging om een concert te geven

op het nieuwe orgel in de Dom van Merseburg, beëindigt hij zijn orgelsonate in de lente van 1857. De creatie van de «94ste Psalm» vindt plaats op 17 juni 1857. Rond die tijd beëindigt hij ook bovenvermelde pianosonate in bes klein waarvoor Liszt een speciale voorkeur had.

Zijn leertijd bij Liszt loopt ten einde in de tweede helft van 1857. Hij gaat dan ook op zoek naar een vast inkomen. Marx en Liszt schrijven beiden een aanbevelingsbrief voor zijn kandidatuur als organist in de Johanneskirche te Magdeburg. Tevergeefs echter want in december 1857 trekt Reubke naar Dresden waar hij zich aansluit bij het «Dresdner Tonkünstler verein». In maart 1858 geeft hij nog een concert. Drie maand later, op 3 juni 1858, sterft hij in armoede aan tuberculose. De gezusters Ritter hebben zich in deze laatste dagen over hem ontfermd. Volgend citaat van Hans von Bülow geeft goed weer hoe zijn omgeving reageerde op zijn overlijden : «Reubke's Tod hat mich tief ershüttert. Freund Hein (de dood) scheint kein Zukunfts Musiker zu sein. Er (Julius) war einer der wenigen die der Partei Ehre machten. Lieve und Verehrung seinem Andenken. Seine Sonate (pianosonate) müsste gedrückt werden. Sollte es Kosten verursachen, ich subscribere gehörig, was in meinen Kräften !».

Medeleerling Peter Cornelius schrijft bij dit gebeuren zelfs een (dertien-strofig) gedicht.

Julius Reubke liet in totaal vijf werken na :

Voor orgel :

- Trio in Es
- Orgelsonate «94ste Psalm».

Voor piano :

- Scherzo
- Mazurka
- Pianosonate in bes klein.

2. *Analyse van de orgelsonate* (5).

Indien we dit monumentale werk onder de loep nemen, is het raadzaam om even stil te staan bij de titel.

Der 94ste Psalm

Sonate für die Orgel.

De 94ste Psalm staat centraal :

Herr, Gott, des die Rache ist,   Verschijn in lichtglans, God
erscheine. Erhebe Dich, Du   der wrake. Verhef U, Gij

Richter der Welt; vergilt den Hoffärtigen, was sie verdienen.

Herr, wie lange sollen die Gottlosen prahlen? Witwen und Fremdlinge erwürgen sie und töten die Waisen und sagen: der Herr sieht es nicht und der Gott Jacobs achtet es nicht.

Wo der Herr mir nicht hülfe, so läge meine Seele schier in der Stille. Ich hatte viel Bekümmernis in meinem Herzen, aber deine Tröstungen ergötzen meine Seele.

Aber der Herr ist mein Hort und meine Zuversicht. Er wird ihnen Unrecht vergelten und sie um ihre Bosheit vertilgen.

Als we dit deel uit de Bijbeltekst doornemen, begrijpen we goed waarom een jongeman als Julius Reubke, gezien de Lutherse omgeving waarin hij thuishoorde, onder de indruk moet geweest zijn van deze harde woorden. Daarenboven maakt hij een selectie uit de oorspronkelijke psalmtekst die inhoud en emoties nog versterken.

Deze tekstdelen werden afgedrukt in het programma van de creatie en corresponderen met de verschillende muzikale bewegingen.

De «Grave»-inleiding is gebaseerd op de *aanroeping en de bede tot verdelging*. (Psalmvers 1)

Het Larghetto en daaropvolgend Allegro op de *smeekbedeklaagzang*. (Psalmvers 2 en 3)

Het adagio op het *vertroostende* deel. (Psalmvers 8 en 9)

De fuga correspondeert met de *bevrijdende* slotverzen. (Psalmvers 11).

rechter die de wereld richt; wraak over hen die U weerstaan!

Hoe lang nog zullen, Heer, de bozen en de Goddelozen zich vrolijk maken hier op aard? Zij slaan aan vreemden in uw land, aan wees en weduwe de hand. «God ziet het niet», zo klinkt hun spot, «Hij merkt het toch niet, Jakobs God».

Als Gij, Heer, mij niet helpen wilt, dan daal ik in de stilte af. Als in mijn hart de twijfel wast, dan zijt Gij, Heer, mij zeer nabij en met uw troost verkwikt Gij mij.

Maar God is mij een sterke veste. Ja, onze God en toeverlaat verdelgt hen in hun eigen kwaad.

De programmatische inslag van het werk is overduidelijk. De tekst ondersteunt de gevoelsmatige uitbeelding van de inhoud. We kunnen ons echter niet van de indruk ontdoen dat Reubke vooral in de inleiding het voorbeeld van Bach volgt en een uitbeelding van de tekst nastreeft in het notenbeeld.

m. 3 - 6 : «erscheine *Erhebe* Dich» (zie vb. 2)

m. 29 e.v. : «vergift den Hoffärtigen was sie verdienen».

DE THEMATIEK.

Naar analogie met de tekstkeuze wordt het muzikaal thematisch materiaal eveneens geselecteerd. Op het eerste zicht gebruikt Reubke eigen thema en motieven, toch is dit materiaal gebaseerd op ontleende motieven uit de oorspronkelijke protestantse Psalmmelodie (Genève 1562) (6).

Frappant zijn hier de zinsnedes van de eerste strofe die overeenkomen met de inleiding van de Sonate :

vb. 1 (psalmregel 5, nr. 1)

vb. 2 (psalmregel 1, m. 3 - 6). De psalm begint met een dubbele kwartsprong die sterk overeenkomt met het «Ad nos»-thema van Meyerbeer.

vb. 3 (psalmregel 4, m. 22 e.v.).

Deze sombere inleiding die ons zonder tekstkennis aanvankelijk nogal bizar in de oren klinkt, wordt glashelder met Psalmtekst en -muziek in de hand.

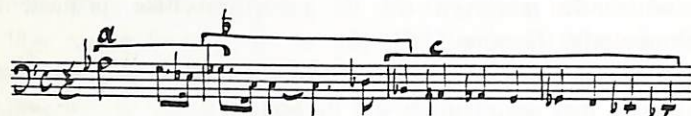
Deze inleiding is klassiek in die zin dat het materiaal wordt voorgesteld; de manier echter waarop Reubke hiermee de beginsfeer scheidt, is zondermeer meesterlijk te noemen.

Het eerstgehoorde motief is de kern van de ganse compositie. Deze organische schrijfwijze zet zich voort tot in de kleinste details zonder ooit vervelend te worden.

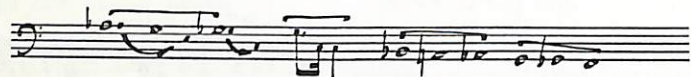
Het thema ondergaat echter een reeks metamorfosen, dit volgens karakter en functie van de bedoelde inhoud. Laten we eerst eens dit basisthema nader bekijken.

vb. 4. Er zijn duidelijk drie elementen aan te wijzen.

Bemerk in het b-element de overeenkomst met thema B uit «Ad nos» van Liszt.

De basis is :

Daarnaast is er een «Godsmotief» (vb. 3). Dit keert tweemaal onveranderd terug, namelijk in de inleiding (m. 22) en aan het einde van het eerste deel (m. 222). Het verschijnt tweemaal licht gewijzigd (gesyncopeerd) in m. 113 en m. 524. Tenslotte keert het eveneens gewijzigd eenmaal in een totaal andere kontekst terug aan het einde van het trage middendeel (m. 304). Al de thematische metamorfosen tonen zou ons te ver leiden.

Ter illustratie enkele voorbeelden :

De eerste variatie vormt een zangerig neventhema en keert terug in m. 139, 189 en 193. Bemerk hierin ook het belang van de drie noten in gesloten beweging.

vb. 5 (m. 53).

Enkele ritmische variantes : vb. 6.

m. 81 : verkleining

m. 94 : verkleining

m. 136 : vermeerdering

m. 478 : vermeerdering

Heel frappant zijn de tessituuruitbreidingen als opbouw naar de hoogtepunten toe.

vb. 7 m. 203 (a)

m. 414 (b)

Een gevarieerde kreeft met chromatisch stijgende lijn :

vb. 8 (m. 238).

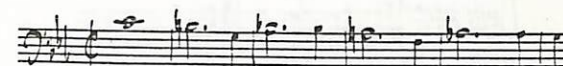

Tenslotte het fugathema, dat volledig identiek is aan het beginthema. Het omgekeerde c-element vormt echter een stijgende lijn, waardoor het geheel minder somber klinkt (overeenkomstig de slotverzen). Bemerk ook de opvallende overeenkomst met een fugathema uit het «Requiem» van Gossec (vb. 9a).

vb. 9.

vb. 9a.

DE VORM

Julius noemt zijn werk een sonate. Deze term betekent hier een ééndelig werk, naar het voorbeeld van Franz Liszt, met drie hoofdgedelingen, voorafgegaan door een trage inleiding. In contrast met de klassieke sonatevorm is er hier slechts één hoofdthema. We zagen echter reeds dat hieruit een tweede zangerig thema ontstaat (vb. 8 m. 53). Toch zijn beiden te

zeer verwant om van een volwaardig tweede thema te kunnen spreken.

Tot aan het Adagio zijn de grote blokken als expositie, doorwerking en re-expositie nog wel te herkennen, alhoewel we dan moeten uitgaan van een eerder vrije benadering.

Het adagio is een driedelige liedvorm (ABA) naar klassiek voorbeeld (zie ook Liszt). Dit luik eindigt met een opvallende cadens, de enige «volmaakte V-I» gedurende het stuk. Dit slot heeft een dubbele functie. Het sluit het voorgaande deel nogal verrassend af, en wekt daardoor de verwachting naar de daaropvolgende re-expositie. In vergelijking met het begin is het modulatieschema nu echter volledig omgekeerd.

Expositie : ES C

Re-expositie : C . . . . . ES

Hierop volgt een grote romantische fuga, ongeveer naar het voorbeeld van het slotdeel in Liszts «Ad nos, ad salutarem undam» : eerst een klassieke expositie in de vier stemmen, dan een divertimento-achtig tussendeel en tenslotte de re-expositie met een dominantpedaal. Opvallend is hier, zoals we reeds bij de thematiek zagen, de omkering van c, die de sombere sfeer van het voorbijgaande ombuigt in een opbeurend karakter. Na de expositie worden elementen uit het thema gebruikt om het divertimento naar een «stralende» climax uit te bouwen (a en c). Dit hoogtepunt wordt op een meesterlijke manier aangebracht met een eenvoudige tertsmoedulatie (AS . . . . E).

vb. 10 in m. 347-375.

Vanaf hier verschilt Reubkes fuga in grote mate van Liszts werk. Waar Liszt de aandacht slechts gaande kan houden door virtueuze techniek, weet Reubke de luisteraar te boeien door een mooie heropbouw na een dynamische terugval. Hiermee bewijst Julius dat hij de combinatie techniek-inhoud beter weet aan te wenden dan Liszt : het loopt echter nooit uit de hand. Heinrich Reimann heeft dan ook gelijk als hij zegt : «Mit diesem Werk hat der Student den Meister übertroffen» (2).

ENKELE HARMONISCHE WENDINGEN

In dit deeltje worden enkel de harmonische wendingen besproken die weinig of niet bij Liszt voorkomen.

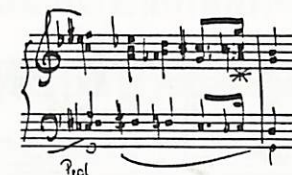
* De sombere sfeer van het stuk wordt bereikt door het veelvuldig gebruik van SD-spanningen, m.a.w. dalende leidtonen. Bemerkt hoe Reubke zelfs in een melodisch stijgende lijn een harmonisch dalende beweging uitbouwt. Zie in dit verband ook de tekst : «erscheine. Erhebe Dich».

vb. 11 m. 13.

Bemerkt eveneens hoe Reubke vermijdt ook maar één stijgende leidtoon op te lossen : soms laat hij bij opeenvolgende dominanten nog liever de leidtoon weg (*).

vb. 12 m. 39.

* Tussensubdominanten (TSD), zowel met IV-I (m. 224) als met II-I (m. 226).

vb. 13.

* Om de zware V-I cadenzen te vermijden, schrijft hij dikwijls onregelmatige oplossingen zoals V-VI 6 (vb. 14a m. 63-64). Ook kwart-sixtakkoorden op sterke tijden voorkomen het stilvallen van de melodielijnen. (vb. 14b m. 81).

vb. 14.

* Reubke houdt het contrapunt interessant door het gebruik van vermeerderingen, verkleiningen en superposities.

vb. 15 m. 480.

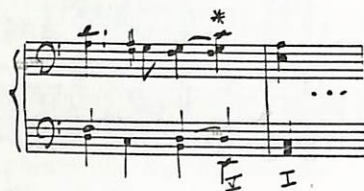
* Door het zelfstandig gebruik van gealtereerde DD en overmatige drieklanken (eerder zelden voor die tijd) weet Reubke het werk een bijzondere kleur te geven.

vb. 16 m. 238 n 375.

* Uit de invloedssfeer van Schumann komt het gebruik van onopgeloste appogiatuurakkoorden.

vb. 17 m. 234.

* Van volgende passage kunnen we zonder twijfel zeggen dat Reubke hier een meester als Debussy (vijftig jaar later !) aankondigt.

vb. 18 m. 272.

1. Hierover meer in het septembernummer.
2. Het belangrijkste dat over Julius Reubke gekend is, komt uit «Neue Zeitschrift für Musik» nr. XLVIII, 1858.
3. Brief van von Bülow aan Franz Liszt van 12 december 1853. De brieven die reeds uit het Duits vertaald werden, zijn door ons in het Nederlands omgezet.
4. Brief van Liszt aan von Bülow van 30 januari 1857.
5. De muzikale analyse is gebaseerd op de oorspronkelijke uitgave uit 1871 door Otto Reubke. Geïnteresseerde lezers kunnen een kopie bekomen bij ondergetekenden.
6. Zie «Liedboek der Kerken» blz. 161.

Aspecten van de Zuidduitse orgelkunst: De functie van het pedaal

Paul CRÉ

In de Zuidduitse orgelbarok (17e en 18e eeuw) is het pedaalspel schaars vertegenwoordigd, minder gedifferentieerd en benut dan elders. Hoe komt dat? Dat het hier zou gaan om een minder volgroeide vorm van orgelspel en over orgelwerkjes van zeg maar tweederangscomponisten is een al te goedkoop antwoord (1). Zuid-Duitsland was toen als cultuurgebied trouwens veel uitgestrekter dan het huidige en omvatte «... de landstreken met hun talrijke kerken in de gebieden en landschappen tussen Mainz en Bern, tussen Straatsburg en Praag, waarbij men ook Wenen en Neder-Oostenrijk niet over het hoofd mag zien». (Gregor Klaus, 1956).

Na hen die de Zuidduitse meesters ca. 1900 en in het eerste kwart van onze eeuw in de belangstelling brachten in de D.T.B. en D.T.O. (Max Seiffert, Guido Adler e.a.) hebben latere samen-

Cis ontbrak tot in de 18e eeuw en D en E ruimden de plaats voor Fis en Gis. Bij de Noordduitsers en bij Bach komen ze inderdaad voor in de partituur, maar bij Bach komt maar één keer Des voor. Zuid-Duitsland behield lang zo'n benedenoctaf. De allereerste reden was dat het orgel overwegend een improvisatieinstrument was. Met dat octaaf kon de organist de meest voorkomende cadensen uitvoeren : CFGC, DGAD, ADEA... In sommige orgels is dat oud systeem overgeleverd, bijv. in het orgel van de St. Valentinkerk te Kiedrich/Rhg. (volgens Klaus Finkel). Mozart heeft nog in 1777 de ongemakken ondervonden van de D en E bovenaan, bij zijn bespelingen van het orgel in de Salzburger Dom. Pas met de Werckmeisterstemming (1691) kon de wens van Schlick (1511) in vervulling gaan door Fis en Gis in het gamma op te nemen, zij het nog in een «gebroken» octaaf (verdeling van de boventoetsen).

Pedaalbezetting.

In zijn «Spiegel...» beschreef diezelfde Schlick reeds de vereisten qua degelijkheid, lengte en onderlinge afstand van de pedaaltoetsen. Hij opteerde voor : Prinzival 16' of 8', Oktave 8' of 4', «Hintersatz» (=Grossmixtur, op het achterste gedeelte van de lade opgesteld), Trompete of Posauna 8'. Het pedaal moest volgens hem in principe het spel op de manualen (naar onderen toe) kunnen overnemen, op voorwaarde dat de principalen van manuaal en pedaal bijeenpassen.

Bij Schlick vindt men dat het pedaal naast de functie van basklavier tevens de functie van stemvoering heeft. Daarvoor suggereerde hij meer bepaald tongwerken. We treffen die later aan in het orgel van de domkerk te Ulm (1599) :

Prinzival 16'	Hültzinger Bass 16'
Prinzival 8'	Fagott 16' en Fagott 8'
Mixtur 6fach	Posaune 8'

Een hiërarcisch opgebouwde dispositie heeft het orgel van de St. Peter te Salzburg (1618); de Subbass 16' (gedekt) is daar een karakteristieke stem, maar wijkt af van Schlicks voorstel.

Grossbass 16'	Oktav 4'
Subbass 16'	Oktav 2'
Prinzival 8'	Mixtur 4fach 4'

Het Zuidduits pedaal, tot dan toe beperkt tot de gebruikelijke toonaarden (modi), had in de lijn van Schlicks ontwerpen kunnen evolueren tot een opgevuld pedaal.

De reden waarom dat niet gebeurde moeten we, zelfs in volle 17e eeuw, zoeken bij het impact van de Italiaanse orgelbouw : het orgel staat in dienst van de koor- en misgezangen en behalve in de grote «werken» in grotere dom- of kloosterkerken heeft het orgel geen ofwel een afgeleid pedaal met enkele eigen registers. De voorschriften en praktijken inzake het liturgisch orgelspel hebben blijkbaar beloftevolle ontwikkelingen met de humanistische orgelmeesters ingezet (o.a. Hofhaimer, Kotter, Buchner), opgeschort. In protestantse kringen (bijv. S. Scheidt) werden ze wél overgenomen en voortgezet. De Italiaanse orgelpraktijk volgend, bleef men in Zuid-Duitsland het concept huldigen van het vocale-zingende orgel, o.m. in de versettenkunst, met het hoofdaccent op het manuaalspel en niet in de eerste plaats op het ruimtevullend orgel zoals het bijv. klonk bij de intrede en het buitengaan van de priesters of de monniken. In het zuiden behoudt men evenwel het pedaal, maar blijft het functioneel beschouwen als basklavier. Dit wordt aangetoond door het afwezig blijven van de hoge mixtuur in de dispositie van heel wat orgels, zowel anno 1600 (bijv. de Evangelische Dreifaltigkeitskirche te Kaufbeuren, 1605 : Subbass 16', Oktav (gedekt) 8', Posaune 4'), als anno 1700 (bijv. Stift Dürnstein-Nieder-Osterreich, 1719 : Subbass 16', Oktavbass 8', Quint 5 1/3', Oktavbass 4'). Hans Haselböck citeert in dat verband de opsomming van de pedaalregisters door een Praags organist in 1715 : Subbass, Pedaalquint, Oktav, Superoktav, Mixtur, Cymbalum en Posaune, met de opmerking van die man «... cymbel en mixtuur worden niet door iedereen geschikt bevonden, omdat ze de diepe en waardige klank missen die men zich voorstelt bij «fundament» en «bas» (!)».

Noord- en Zuid-Duitsland volgen aparte wegen. De vergelijking van de pedaalbezetting van het orgel in de St. Peter te Salzburg (1618) en van het Compenius-orgel in het slot Fredriksborg te Denemerken (1612) leert ons dat het laatstgenoemde orgel een pedaal had met minstens 7 karakteristieke solostemmen (2' en 1'-registers inbegrepen), terwijl dat in Salzburg een bezetting had van 16', 8', 4' en 2'-registers plus een mixtuur (4fach 4'), wat voor een mixtuur 4' een diepe ligging was. Bij het Compeniusorgel is het pedaal, behalve de subbass 16', afgestemd op de 8'-basis van de manualen en er zijn kleurige en karakteristieke stemmen in opgenomen. In het orgel van de St. Peter ligt het

accent op de eigen basfunctie van het pedaal. Het is daar een op-zich-staand «werk» met een eigen opbouw, bekroond door de mixtuur. Ter illustratie de beide disposities :

Compeniusorgel te Frederiksborg (1612)		D. Heyl-orgel in de St. Peter te Salzburg (1618)	
Pedaal :		Pedaal :	
Subbass	16'	Grossbass	16'
Gemshorn	8'	Subbass	16'
Quintade	8'	Prinzipal	8'
Querflöte	4'	Oktav	4'
Nachthorn	2'	Superoktav	2'
Bauernflöte	1'	Mixtur 4fach	4'
Sordunbass	16'	Posaune	
Dulzian	8'		
Junfernregal	4'		

Geleidelijk wordt het pedaal (zoals het manueel gebaseerd op de lage F) chromatisch vervolledigd. Onder F ligt in het pedaal enkel een C-toets en Fis en Gis ontbreken; ze komen enkel repeterend een octaaf hoger voor, als grote Fis en Gis. Let ook op de plaats van de D en E.

! !
D E B cis dis FIS GIS
C F G A Hc d ef g a

Volgens Hans Haselböck had een groot aantal Oostenrijkse orgels dat model. In de 18e eeuw bouwen Josef Gabler en Karl Riepp in Oberschwaben elk hun grote orgels. Dat is de voltooiing en de bekroning van de oude Zuidduitse barokke orgelbouw. Gabler (orgel v.d. kloosterkerk te Weingarten) inspireert zich voor zijn in 1750 voltooide schepping nog op Italiaanse principes. Zijn pedaal bevat alle halve tonen van C tot g, inbegrepen de grote Cis, wat toeliet eventueel in Des-Dur (!) te spelen. Het orgel als geheel heeft volgens Zuidduitse normen zijn maximale expansie bereikt, maar is tegelijk een unieke uitzondering.

Het zgn. «Grosspedalwerk» bevat naast 32' en 16' ook een Violinenbas 2fach (8' en 16') volgens een engere mensuur. Op de graag gebruikte C plaatste hij een 24-korige stem en aangezien bepaalde koren reeds meerdere pijpen telden, groeide die stem («La Force») aan tot 49fach ! Gabler verdeelde de registers van het pedaal over een Gross- en een Kleinpedalwerk, ingegeven door de totale architectuur en het prospect van het

orgel. «Zijn orgel was de kroon op het werk van een plastisch en kleurrijk kerkgebouw» (Walter Supper). Zijn pedaalwerken hebben zingende principalen maar ook reeds volgens Franse principes een Bombarde 32' in het grote werk en een Kornettbass 11-10-fach 4' in het kleine. Het orgel van Gabler heeft grotendeels zijn authentieke toestand bewaard. Riepp, bouwer van de beide orgels in de abdijkerk te Ottobeuren, was getrouwd met de Franse orgelbouw en trouwens bevriend met Dom Bédos de Celles. Hij kende het pedaaltype met een verloop van F tot zelfs e', met 8' en 4' tongwerken (o.m. gebruik als c.f.) en wist dat het pedaal nog andere functies had dan die van basklavier.

Hij kende het «ravalement» (Fr.) of het «Pédale à ravalement» in de orgelbouw van zijn tijd, waarbij bestaande tongwerken werden aangevuld naar een diepere ligging toe, met het nadeel echter dat het peldaalklavier om technische redenen smal en dus niet gemakkelijk bespeelbaar was. Riepp volgde ook Silbermann door in het pedaal subbass 16' toe te voegen (te Ottobeuren en te Salem). Hij vervolledigde het pedaal van C tot c', weliswaar met vrij korte pedaaltoetsen, zodat enkel het spel met punt en hak (zonder overzetten) mogelijk was. Interessant is de vergelijking van het pedaal van St. Benigne - Dijon met dit van het koororgel te Ottobeuren (beide van Riepp). In Ottobeuren zijn de Flöte 4', Bombarde 16', Trompete 8' en 4' Frans van opvatting, de andere 16'-registers evenwel Duits.. Nieuw is de «Montre» als Prospektprinzipal («il se montre»), met de Quint 6' en de mixtuur. Over de Gamba 8' merkte Riepp zelf op dat ze hier in Zuid-Duitsland niet mocht ontbreken, wat zinspeelde op de nieuwe smaak en rekening hield met wat ook Gabler aan strijkers voorzag in het pedaal te Weingarten : bijv. de Violoncellbass 8' in het Kleinpedalwerk. Met alle grondtonige Zuidduitse en Oostenrijkse orgels op de achtergrond zijn de grote orgels van beide bouwers uitzonderlijk, maar hun pedaal was verre van bijkomstig. Zelfs al is het nog een echt basklavier dat zijn sonoriteit kon bewijzen, dan lag toch de weg open voor een nieuwe zingeving van het pedaal.

Het orgelspel als geheel.

Tot nu toe concentreerden we ons op het pedaal. Bij Quoika (3) e.a. vinden wij uiteraard ook gegevens over de klankkenmerken

van het gangbare Beierse en Oostenrijkse orgel, maar vooral de grotere orgels te Regensburg, München, Passau, Salzburg, Klosterneuburg, Melk, Zwettl enz. waren «toonaangevend» door hun :

- volledige bezetting principalen (16' - 8' - 4' - 2')
- mixturenkoor (sterke lading, forse klankkroon)
- mooie zachte fluiten en strijkers
- later bijgekomen registers, bijv. St. Peterkirche te München (18e eeuw) : Carillon, Clarinet 4', Englische Horn...

De mixturen waren vaak tertsmixturen (repetierend), maar met de evolutie van F- naar C-orgel verschenen de repeterende kwint-mixturen. In Zuid-Duitsland heeft de oude opvatting van de grote mixtuur («Hintersatz»), die terugging op het aloude «Blockwerk» van de late middeleeuwen, lang stand gehouden. Men voorzag soms meer dan één registerstop om de soms schelle mixtuur («Schneidel») compleet te laten klinken.

Copula-registers (gedekten) uit eikenhout waren gemiddeld tot eng gemensureerd en vormden het klank-bindmiddel tussen de registerfamilies, maar fungeerden ook als solostemmen. Men trof ze aan tot ver in Bohemen.

De klank werd vol door het pedaal zoals hiervoor beschreven. In de 18e eeuw moest het orgel de zangers, de hout- en koperblazers begeleiden en de totaalklank aanvullen en verrijken. Toch moest (improviserend) plenum-spel ten allen tijde mogelijk zijn. Het valt echter op dat de gepubliceerde restanten van de laat-Barokke orgelkunst (bijv. de werken van E. Eberlin, Gottl. Muffat, F.X. Nauss, G. Pasterwiz, J.G. Albrechtsberger e.a.) nog afzien van het uitgebreid en autonoom gebruik van het voetklavier. Dat was ook niet mogelijk, zoals we hebben aangetoond voor de zgn. orgelwerken van Mozart (o.a. Fuga in g, K. 401, die trouwens vierhandig gedacht was). Het verkort octaaf betekende voor de gebruikers geen handicap, want het kwam van pas bij de improvisaties, in preludia, bij uitgesponnen eindcadensen (= Haltetöne) en bij generaalbas-achtige modulaties.

Terugkerend naar Muffats «Apparatus...» uit 1690 : hij is het geweest die na de eerste grote ontwikkelingsperiode van de barokke orgelbouw ons de taakverdeling tussen manueel en pedaal verduidelijkte. Hij deed dat in zijn voorwoord «An der geneigten Leser». (Zie : de 4-delige uitgave door Michael

Radulescu, Doblinger-Verslag, 1981). We lichten zijn aanduidingen toe :

P.M. = men kan naar believen het voetklavier bespelen, samen met de laagste tonen van het manueel.

P.S. = het pedaal speelt de stem alleen, d.w.z. men speelt deze (doorgaans laagste) noten enkel op het pedaal.

M.S. = manualiter of «sine Ped.».

Interessant is hier de praktijk van het parallelle samenspel van de linkerhand en het pedaal (P.M.), m.a.w. het verdiepen en consolideren van het manuaalspel. Men zou dit bij Muffat kunnen stellen tegenover P.S., doch dat is bij hem zelden of nooit het spelen van een basstem (als melodie of passage) in het pedaal. In dat opzicht is de vergelijking van de oude Petersuitgave, door S. de Lange (1888 !) verzorgd, met de hedendaagse van Radulescu (1981) bijzonder instructief, omdat deze laatste bijv. in de uitgebreide fuga van de «Tocatta septima» nergens een obligaat pedaal aangeeft. Het loont nochtans de moeite om de Langes voorstellen inzake het pedaalspel (in kleine noten op een toegevoegd derde systeem) bij diezelfde toccata te toetsen op het orgel zelf. Men zou dan, abstractie makend van het origineel, kunnen bepalen : waar past een P.M., waar een P.S. ? De vergelijking van beide edities (de Lange/Radulescu) roept het probleem op, binnen welke grenzen een door de componist genoteerd gegeven, bij het zus of zo uitvoeren, nog in zijn eigen muzikale intenties gerespecteerd wordt.

(1) Niet enkel Zuid-Duitsland kende een trage ontwikkeling tot een meer volledig pedaal, ook Italië en Frankrijk kenden tot in de 18e eeuw nog het beperkt pedaal (tot een 17 à 20 niet al te gemakkelijk te bespelen voethendels); de Engelse orgelmuziek - met een voorliefde voor huisorgels - was overwegend manualiter.

(2) Onze gids is vooral Klaus Finkel, Süddeutscher Orgelbarock. Möseler, Wolfenbüttel & Zürich, 1976, 79 pp.

(3) Steeds nog interessant blijft : Rudolf Quoika, Die altösterreichische Orgel der späten Gotik, der Renaissance und des Barock, Bärenreiter, 1955, 73 pp. (Zie vooral de «Anhang» p. 65-70) en Id., Über die Orgel in Altbayern, Verlag Merseburger, Berlin, 1968, 78 pp. (met veel disposities van Beierse orgels uit de Renaissance en de Barokperiode).

In memoriam :

Olivier Messiaen (1908-1992)

Olivier Messiaen overleed te Parijs op maandag 27 april laatstleden op de leeftijd van 83 jaar.

Deze grote componist en organist heeft een wereldwijde reputatie, gebaseerd op de waarde van zijn composities, de uitstraling ervan op zijn tijdgenoten en op de aantrekkingskracht als pedagoog, die als leerlingen o.m. Stockhausen, Boulez, Xenakis, Henry en Karel Goeyvaerts had.

Zijn grote taalbegaafdheid erfde hij van zijn vader, een beroemd Shakespeare-vertaler en van zijn moeder, Cecile Sauvage, een dichteres, ten dele van Vlaamse voorouders. Het is trouwens opvallend dat de namen Messiaen en Sauvage in West-Vlaanderen veelvuldig voorkomen.

De grote liefde voor de natuur kwam aanwaaien vanuit de mistral in Grenoble, waar hij zijn jeugd doorbracht. Een diep gelovige opvoeding doordeesemde zijn ganse leven en inspireerde hem tot zeer religieuze composities.

Zijn theologische regenboog is omkransd met de meest poëtische en helle benamingen van kleuren die zich vertalen in prachtige harmonieën. Zijn ritme-studies en -verschuivingen zijn grensverleggend. Als groot deskundige van de vogelzang is hij de St.-Franciscus van de muziek.

Het orgel heeft hij in de 20ste eeuw terug een belangrijke plaats gegeven in de ontwikkeling van de nieuwe muziek. In de Trinité-kerk te Parijs, was hij vanaf 1931 de organist die elke zondag instond voor de vroomheid, wijding, apocalyptische visioenen, vogelzang, verfijnde kleuren en klanken. Zelf legde hij een groot deel van zijn composities vast in opnamen, gespeeld op «zijn» Cavaillé-Collorgel, weliswaar getransformeerd.

Moge hij nu aanzitten en deelnemen aan «Le banquet céleste».

Kamiel D'Hooghe

Het statuut van kerkmusicus (I).

Ronny PLOVIE

In het Verslag van de Orgeldag (georganiseerd door de Vlaamse Orgelvereniging op 10-04-1985) te Sint-Niklaas (1) werd het ambt van organist reeds door verschillende sprekers toegelicht. Op die dag was er geen tijd meer om de Vlaamse situatie te vergelijken met die van onze Noorderburen. Wel stond in de documentatiemap een samenvatting van de regeling voor de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK). Toen was er nauwelijks rechtsbescherming voor de kerkmusici in de Rooms-Katholieke Kerk van Nederland. Zoals we verder zullen zien, is dit intussen gunstig geëvolueerd. In onderstaand artikel wordt in een eerste deel de Nederlandse situatie bekeken. In het tweede deel, dat in een volgend nummer wordt gepubliceerd, wordt dan de Vlaamse toestand belicht. In een laatste deel worden enkele suggesties gedaan voor de toekomst.

I. Het statuut van kerkmusicus in Nederland (2).

Wat uit deze hoofding onmiddellijk opvalt, is dat men spreekt van *kerkmusicus* : de organist en/of dirigent. Het kosterambt kent dus een afzonderlijk statuut.

Specifiek aan de Nederlandse situatie is de diversiteit aan geloofsgemeenschappen. Thans hebben alle grote kerkgenootschappen een regeling voor de kerkmuziek. Enerzijds bevatten die regelingen de normen waaraan de kerkmusici moeten voldoen (opleiding en niveau); anderzijds bepalen ze de rechtspositie van de kerkmusicus (zijn opdracht en wedde).

De oudste regeling is deze van de NHK en dateert van 1970. De andere kerkgenootschappen lieten zich later in grote lijnen inspireren door deze regeling.

a. De organen die zich over de regeling en procedures ontfermen, zijn :

De «Raad voor de Eredienst» en de «Commissie voor de Kerkmuziek» die de bevoegdheidsverklaringen uitreiken. De Commissie is het samenwerkingsorgaan tussen de NHK en de Gereformeerde Kerk in Nederland (GKN).

De «Raad voor de Eredienst», de «Kerkeraad» en het «College van Kerkvoogden» bepalen de functie in een gemeente of wijk. Het «College van Kerkvoogden» en de «Kerkeraad» benoemen de kerkmusicus.

b. Wat de regelingen gemeen hebben, is dat elke gemeente of wijk ingedeeld wordt in één van de drie functies. Aan zo'n functie wordt een bevoegdheidsverklaring gekoppeld. In een gemeente met functie I is een kerkmusicus werkzaam die in het bezit is van een bevoegdheidsverklaring I.

Deze functie bevat in grote lijnen de opdracht. Voor de NHK worden de functies als volgt bepaald :

Functie I :

- het geven van leiding aan de gemeentezang in de ruimste zin;
- het bespelen van het in het kerkgebouw van de gemeente aanwezige orgel tijdens de kerkdiensten;
- het organiseren en het geven van leiding aan een kerkkoor of cantorij, jeugd- of kinderkoor en instrumentale groepen die in kerkdiensten medewerken;
- het geven van orgelconcerten en/of kerkmuziekuitvoeringen.

Functie II :

- het geven van leiding aan de gemeentezang in de ruimste zin;
- het bespelen van het in het kerkgebouw van de gemeente aanwezige orgel tijdens de kerkdiensten;
- het organiseren van en het geven van leiding aan een kerkkoor of zanggroep die in de kerkdiensten medewerkt;
- het geven van orgelconcerten en/of kerkmuziekuitvoeringen.

Functie III :

- het geven van leiding aan de gemeentezang en het bespelen van het in het kerkgebouw van de gemeente aanwezige orgel tijdens de kerkdiensten.

Er worden drie categorieën van musici onderscheiden :

I vakmusici

II ten dele vakmusici, ten dele niet-vakmusici

III amateurs, die bereid zijn aan bepaalde minimumeisen te voldoen.

De bevoegdheidsverklaringen worden als volgt ingedeeld :

A. Cantor-organist :

voor bevoegdheidsverklaring I :

- hetzij diploma Uitvoerend Musicus Orgel en Praktijkdiploma Kerkmuziek (zowel orgel als koordirectie);
- hetzij Diploma Kerkmuziek, hoofdvakken orgel en koordirectie.

voor bevoegdheidsverklaring II :

- diploma Kerkmuziek, hoofdvakken orgel en koordirectie.

voor bevoegdheidsverklaring III :

- diploma, afgegeven door de Commissie voor de Kerkmuziek, na een door de kandidaat afgelegd examen voor organist en cantor.

B. Organist :

voor bevoegdheidsverklaring I :

- hetzij diploma Uitvoerend Musicus Orgel en Praktijkdiploma Kerkmuziek Orgel;
- hetzij Diploma Kerkmuziek, hoofdvak orgel.

voor bevoegdheidsverklaring II :

- diploma Kerkmuziek, hoofdvak orgel.

voor bevoegdheidsverklaring III :

- diploma, afgegeven door de Commissie voor de Kerkmuziek, na een door de kandidaat afgelegd examen voor organist.

C. Cantor :

voor bevoegdheidsverklaring I :

- hetzij diploma Uitvoerend Musicus Koordirectie en Praktijkdiploma Kerkmuziek Koordirectie;
- hetzij Diploma Kerkmuziek, hoofdvak Koordirectie.

voor bevoegdheidsverklaring II :

- diploma Kerkmuziek, hoofdvak Koordirectie.

voor bevoegdheidsverklaring III :

- diploma, afgegeven door de Commissie voor de Kerkmuziek, na een door de kandidaat afgelegd examen voor cantor.

Een kandidaat moet een bevoegdheidsverklaring aanvragen aan de Commissie voor de Kerkmuziek. Het afleveren van een bevoegdheidsverklaring heeft tot doel een minimumniveau te garanderen, zeker in groep III, waar de kwaliteit vroeger nogal te wensen liet. Men beoogt op dit niveau het peil van de acht kleine preluden en fuga's van Bach, eenvoudige koralen en eenvoudig koormateriaal.

De GKN stellen grosso modo dezelfde eisen als de NHK.

Met drie functies komen drie weddegroepen overeen; elke groep kent vier weddeschalen, naargelang de taken :

A : twee wekelijkse kerkdiensten en de leiding van een koor of zanggroep gedurende één avond per week;

B : één wekelijkse kerkdienst en de leiding van een koor of zanggroep gedurende één avond per week;

C : twee wekelijkse kerkdiensten zonder koor;

D : één wekelijkse kerkdienst zonder koor.

Daarnaast worden nog voorzien :

- voor een extra repetitie-avond wordt de wedde verhoogd met 30% van de A-schaal.
- huwelijken en begrafenissen.
- kerkmuziekuitvoeringen.
- lessenvergoeding : wanneer de kerkmusicus het orgel gebruikt voor het geven van lessen, kan hem een bedrag in in rekening gebracht worden.

Er zijn mechanismen voorzien wanneer een bepaalde functie vervuld wordt door een ander niveau van bevoegdheidsverklaring. Wanneer enkel een onbevoegd kandidaat zich aanmeldt, kan deze enkel aangesteld worden voor een periode van drie jaar. Daarna wordt de plaats weer open verklaard.

De GNK hebben dezelfde functieregeling als de NHK; de rechtspositie van de kerkmusicus in de GNK wijkt gedeeltelijk af van deze van de NHK.

c. Het is interessant om de lonen en casueel van de Nederlandse kerkgenootschappen onderling te vergelijken, want ook al zijn er in de regeling heel wat overeenkomsten, toch zijn er ook specifieke verschillen. Die blijken ondermeer uit de wedden. Daar de ene kerkgenootschap een vast bedrag per maand voorziet, en een andere per uur betaalt, is het niet eenvoudig om de inkomsten van de kerkmusicus met elkaar te vergelijken : niet elk kerkgenootschap heeft verschillende diensten op zondag; in sommige wijkgemeenten is er maar om de twee weken een zondagsdienst.

c. 1. Laten we beginnen met de NHK. De bedragen zijn de beginwedden per maand per 1 april 1990. Ze werden omgerekend in Bfr. (1 gulden = 18,50 fr Bfr.).

De Romeinse cijfers staan voor de bevoegdheid en de hoofdletters voor de diensten.

	III	II	I
A	5.966	10.468	15.481
B	4.776	8.374	12.384
C	4.167	7.328	10.843
D	2.983	5.234	7.741

Huwelijk en begrafenis :

1.166	1.721	2.017
-------	-------	-------

Kerkmuziekuitvoering :

6.568	8.954
-------	-------

Op de weddeschalen is een jaarlijkse verhoging voorzien, gedurende 12 jaar.

c. 2. De Evangelisch-Lutherse Kerk (ELK) hanteert drie kringen van kerkmusici, waarbij kring I een bevoegdheidsverklaring I vereist, kring II een praktijkdiploma Kerkmuziek en kring III een bevoegdheidsverklaring uitgereikt door de Commissie voor de Kerkmuziek.

Zij drukken de wedde uit per uur. De uurbedragen als beginwedde zijn :

III	II	I
342	266	105

Per extra repetitie (exclusief reiskosten) :

685	533	211
-----	-----	-----

Huwelijk en begrafenis :

685	533	211
-----	-----	-----

Vormende activiteiten voor de gemeente : minimum 481 Bfr. Er is een jaarlijkse verhoging voorzien, gedurende 10 jaar.

c. 3. In de Rooms-Katholieke Kerk (RKK) heeft men intussen een beleidsnota opgesteld van 83 bladzijden (!).

Men berekent er de diensten van een gans jaar, inclusief begrafenissen, huwelijken en repetities.

Per gepresteerd uur wordt een bedrag voorzien van (bedragen dateren van 1988) :

	III	II	I
A	770	898	1027
B	770	898	1027
C	513	598	685
D	513	598	685

c. 4. De GKN hebben dezelfde weddeschalen als de NHK.

d. Aanstellingsprocedure :

Meestal wordt eerst een sollicitatiecommissie samengesteld, die een schets maakt van de te vervullen taken en een profiel van de te benoemen kerkmusicus. Naast kerkvoogden en kerkeradsliden kunnen de predikant en vertegenwoordigers van de liturgiecommissie en kerkkoor deel uitmaken van de commissie. Kandidaten worden opgeroepen per advertentie, die geplaatst

wordt in één of meer bladen uitgaande van een organisatie van kerkmusici. De advertentie dient een beknopte taakomschrijving en aanduiding van functie-indeling te bevatten. Tevens wordt een salarisregeling vermeld en een oproeptermijn van minstens één maand voorzien. Wanneer zich meerdere kandidaten aanmelden, wordt een vergelijkend examen georganiseerd. De examencommissie bestaat dan uit drie kerkmusici die in het bezit zijn van een bevoegdheidsverklaring I.

Een kerkmusicus moet een bevoegdheidsverklaring kunnen voorleggen vooraleer hij benoemd kan worden.

De benoemde ontvangt een aanstellingsbrief en er wordt een arbeidsovereenkomst opgesteld.

De regeling op het gebied van sociale bijdragen en voorafhoudingen heb ik hier niet overgenomen omdat ze verschillen met onze wetgeving ter zake.

Opmerkelijk is dat er nergens vervangers voor de kerkmusici (in geval van ziekte, ongeval, verlof...) voorzien zijn.

(1) Gepubliceerd in *Orgelkunst*, VIIIste jaargang, nr. 2 - juni 1985 blz. 3-33.

(2) De gegevens komen uit volgende documenten :
 — Richtlijnen Kerkmusici, werkzaam in de Evangelisch-Lutherse Kerk, 19.3.1990;
 — Regeling voor de Kerkmuziek in de Nederlandse Hervormde Kerk, editie 1985; arbeidsvoorwaarden, editie 1990.
 — Regeling voor Kerkmuziek en kerkmusici in de Gereformeerde Kerken in Nederland, een artikel van Mr. J.P. van Alten in «Organist en Eredienst», mei 1991;
 — Regeling R.K. Kerkgenootschap in Nederland, nr. 4, beleidsnota Kerkmusicus, 1988.

Werklijst J. Ph. Forrest

Gh. POTVLIËGHE & P. ROOSE

Deze bijlage sluit aan bij het artikel : «Romantische orgelbouw te Roeselare : J. Ph. Forrest en C. L. Demazière», verschenen in *Orgelkunst* XIII, 2 (juni 1990), blz. 51-61 & 71-75.

De opsomming van werken van J. Ph. Forrest wordt hier hernoemen, voorzien van bronvermeldingen, archivalia, commentaar enz. Tevens worden nog een paar kleine rechtzettingen gegeven, alsook een vermelding i.v.m. een brevet genomen door Forrest (mededeling door J.-P. Felix).

Samenvattend overzicht van werken door J. Ph. Forrest

1863-64	Pittem; onderhoud; + ombouw (ca. 1880 ?)
1864-69	Roeselare, St.-Michiel; div. werken
1864-69	Egem; herstellingen
1865-67	Heule; nieuw orgel
1866	Ieper, St.-Pieter; ombouw
ca. 1865 ?	Ieper, St.-Vincentiuscollege; nieuw orgel
1866	Meulebeke; ombouw
1868	Otegem; nieuw orgel
1868	Gits; herstelling
1868	Brugge, seminariekerk; wijzigingen
1869	Staden; verbouwing
ab 1871	Gent, conservatorium; onderhoud + overplaatsing in 1876 (misschien ook in 1897)
1871-72	Lendeledede; nieuw orgel
1871-72	Gent, paters Augustijnen; nieuw orgel + algemene revisie in 1896
1873	Oosterzele; overplaatsing en wijziging
1875-78	Geluwe; nieuw orgel
1878	Avelgem; ?
1878	Mesen; project & niet-ondertekend contract
1879	Evergem-Doornzele; nieuw orgel
1883	Roeselare, O. L. Vrouw; nieuw orgel
1883	Gent, O. L. Vrouw & St.-Pieter; voorstel tot wijziging (niet uitgevoerd)
1883	Emelgem; nieuw instrument
1885	Reningelst; nieuw instrument
ca. 1885	Elverdinge; herstellingen
ab 1885 ?	Ardoois; onderhoud + verplaatsing in 1889
1886	Eernegem; nieuw orgel
1887	Kachtem; nieuw orgel
1887	Koekelare; nieuw orgel (oud pijpwerk verwerkt)
1888	Oekene; verplaatsing & wijziging
1890	Kortrijk, O. L. Vrouw; voorstel (niet uitgevoerd)
1894	Snellegem; nieuw orgel
?	Beitem; levering occasieorgel, mogelijks door Forrest
?	Houthulst; ?
?	Poperinge, O.-L.-Vrouw-hospitaal; ombouw
?	Sijsele; ?

PITTEM

Herstellingen. Overeenkomst getekend «Ph. Forrest».
 (Gegevens genoteerd uit Archief Bisdom Brugge, door A. Deschrevel; Deschrevel noteerde periode 1860-64 : er dient uitgemaakt te worden hoe dit mogelijk zou zijn vermits Forrest van oktober 1861 tot febr. '63 in Parijs was).

Mogelijks gaat het enkel om onderhoudswerken; Forrest zou dan later (ca. 1880 ?) een nieuw orgel gebouwd hebben in de oude orgelkast. Dat wordt min of meer afgeleid uit hiernavolgende bron :
 Tijdschrift «Musica Sacra», jg. 1910-1911, zie blz. 36 :

PITTHEM (Fl. Occid.) - Le même facteur (= J. Annecessens van Menen) a transporté sur une nouvelle tribune et partiellement restauré un orgue de 22 jeux, sur 2 claviers et pédalier réel, dans l'église agrandie de Pitthem. Cet orgue avait été construit, il y a une trentaine d'années, par Forest, de Roulers.

HEULE

1865-67 : bouw van een nieuw orgel (ter vervanging van een ouder, uit 1802).

Gr. Org. (C-g^m)

Bourdon 16 (de 30 grootste in hout, verder metaal)

Montre 8

Flûte harm. 8

Bourdon 8 (de 18 grootste in hout)

Prestant 4

Flûte 4

Octavin 2

Cornet 5 r

Bombarde 16

Trompette 8

Récit (C-g^m)

Gambe 8

Voix céleste 8 (beginnend op gⁿ)

Bourdon 8 (de grootste in hout)

Prestant 4

Flûte 4

Piccolo 1

Basson-Hautbois 8

Péd. (C-fⁿ), niet zelfstandig

pedalen — Gr. Org. à la Pédale

— Réc. à la Pédale

— Réc. au Gr. Org.

— Expression Récit

— Trémolo Récit

— Anches Gr. Org.

+ front — integraal sprekend pijpwerk; tingehalte 70 à 80 %

— 29 pijpen van Montre 8, 9 van Flûte Harm. 8, en 11 van Prestant 4.

+ 3 windladen; mechanische tractuur
winddruk 115 mm WK

+ In de eerste helft v.d. 20ste e. werd het orgel hersteld door J. Anneessens, die ook een elektrische ventilator plaatste.

In 1944 leed de kerk zware schade.

In januari 1954 werd het orgel gedemonteerd door P. Anneessens en in het gemeentelijk magazijn opgeborgen. Het orgel had veel geleden door vocht en water. In 1969 werd een nieuw orgel geplaatst door G. Delmotte (met gebruikmaking van het oude pijpwerk), onder advies van A. Deschrevel.

IEPER, Sint-Pieter

1866, wijziging / uitbreiding; in 1869 bijwerken.

A. Deschrevel : «Het orgel in de Sint-Pieterskerk te Ieper», in «De Schalmey», jg. IV, Gent 1949, blz 13.

Dit orgel werd vernield tijdens de eerste wereldoorlog.

IEPER, Sint-Vincentiuscollege

ca. 1865, nieuw orgel.

Brief Mevr. N. Barbry (Ieper, college) d.d. 10 mei 1884 aan redactie Orgelkunst :

Naar aanleiding van de 150e verjaardag van het Sint-Vincentiuscollege van Ieper is een historische studie gepland, waarin o.a. aandacht wordt besteed aan de gebouwen en de materiële uitrusting van het college. In de jaren 1850-1860 werd de collegiekapel gebouwd en orgelbouwer Forrest kreeg de opdracht een orgel voor de kapel te bouwen... Net als de overige collegegebouwen, werd de kapel met het orgel in de eerste wereldoorlog totaal verwoest. Er resten ons enkel twee oude foto's van het orgel...

MEULEBEKE

Volgens een kerkinventaris van 1867 :

Een orgel met positief werd in 1783 gebouwd door Van Peteghem uit Gent. Dit orgel werd in 1866 verbeterd door Ph. Forrest, orgelmaker te Geluvelde : twee mooie klavieren en één nieuwe blaasbalg.

Samenstelling :

	Gr. Org.	
Monter 8		Cornet
Prestant 4		Bourdon 16
Doublette 2		Flûte 4
Nazard		Viola de Gamba 8
Flageolet		Fourniture
(tacet)		Flûte harm. 8
Bombarde 16		Bourdon 8
Voix humaine		Trompette 8
	Pos.	
Cromhorn bas 8		Cromhorn sup.
Nazard		Fourniture
Flûte		Salicional
Bourdon 8		Doublette 2
Prestant		Cornet

Men ziet dat deze dispositie nog duidelijk teruggaat op P. Van Peteghem; Forrest wijzigde misschien enkel een paar registers.

In de periode 1892-96 werd een nieuwe kerk gebouwd en in 1900 leverde P. Schyven een nieuw orgel (prijs 18.300 fr.).

OTEGEM

1868, nieuw orgel door Ph. Forrest uit Geluvelde (Archief Bisdom Brugge); 1 klav. en aangehangen ped.

1. Montre 8	7. Octavin 2
2. Bourdon 16	8. Piccolo 1
3. Bourdon 8	9. Cor anglais 8
4. Prestant 4	10. Viole de Gamba 8
5. Cornet 5 r	11. Trompette 8
6. Flûte octaviante 4	(gedeeld)

GITS

1868, herstelling door Ph. Forrest uit Geluvelde (Archief Bisdom Brugge). In 1871-76 werd dit orgel totaal verbouwd door Fr. Ureel (Poperinge); in 1895, in 1923, rond WO II, en in 1952 veranderde dit orgel tekenmale van eigenaar; de orgelkast (1667) bestaat nog en staat in Eindhoven.

BRUGGE, Seminariekerk (voorm. Abdij ter Duinen)

1868, wijzigingen door Ph. Forrest uit Geluvelde.

L. Lannoo : «Orgels te Brugge» (afl. 2), in «Het Brugs Ommeland», jg. XXII, nr. 1, 1982; zie blz. 79 (betreffende O. L. Vrouw ter Duinen) : *Binnenin de windlade werden volgende etikettes teruggevonden :*

— «Dezen is gemaekt door Berger in 't jaar 1790»

— «Verandering gedaen aen dezen orgel / nieuwen blaesbalg / het Clavier op den kant gebragt / het mecanik vernieuwt / de Secreten gemaekt met dobbel soupapen / de conduyten vernieuwt enz. / gedaen door mijnheer Ph. Forrest Orgelmaecker tot Gheluveld bij Yper / Gedaen tot Brugge den 20 juli 1868».

STADEN

+ 1869, herstelling

+ K. De Ceuninck (pastoor) : «Staden, eertijds en hedendaags», Brugge 1872; blz. 84-85 : *In de kerk tredende, vindt gij, voor het eerste en oudste meubel, den doxaal met den orgel. De naam van de orgelmaker is mij onbekend. Dit speeltuig bestaat uit twee delen, te weten :*

een grootspel, met 12 registers, geplaatst in een orgelkassé van wagenschot; en een positief of kleen spel, bestaande uit 8 registers, geplaatst om leege wat voorwaarts, in een kleender kassé, van gelijk hout. De orgelaar, in het spelen, zit tusschen beide kassen, met den rugge naar den hoogen autaar. In het jaar 1756 wierd deze orgel eerstmaal hersteld door een orgelmaker van Kortrijk; en in het jaar 1869, wrocht er Mynheer E. Forest aan, een jonge en bekende kunstenaar van Gheluvelt.

- + Dit orgel (waarover De Ceuninck nog schrijft dat het van P. Verhaeghe, 1685, zou zijn) werd vernield in 1914-18, en vervangen door een nieuw van J. Anneessens uit Menen; dit laatste werd op zijn beurt vernield in 1940 en vervangen door een orgel van P. Anneessens uit Menen.

GENT, conservatorium

- + vanaf 1871, onderhoud (+ overplaatsing).
- + In zijn folder van 1896 (zie Orgelkunst XIII, blz. 59) schrijft Forrest: «Om vijf-en-twintig jaren getrouwe en zorgvolle diensten in het Koninklijk Conservatorium van Muziek te Gent, heeft het Staatsbestuur mij de Nijverheidsdecoratie vergund»; meer frequent noemt hij zich «Facteur d'Orgues du Conservatoire Royal de Gand». Op basis van dit laatste is men beginnen denken dat Forrest een nieuw orgel had gebouwd in het conservatorium. (Reeds in 1961, in de inwijdingsfolder Roeselare - O. L. Vrouw, had A. Deschrevel deze idee gelanceerd; door verschillende auteurs overgenomen). Wij moeten echter tot het besluit komen dat Forrest alleen maar het orgel onderhield, vanaf 1871, en het overplaatste bij de verhuis van het conservatorium in 1876; mogelijks voerde Forrest ook nog de overplaatsing uit bij de nieuwe verhuis in 1897.
- Litteratuur: Ch. Bergmans: «Le Conservatoire Royal de Musique de Gand», Gent, 1901. Blz. 53: *Ce ne fut que l'année suivante (= 1870) qu'on fit l'acquisition de l'orgue qui existe encore au Conservatoire; il fut construit par Merklin-Schütze, et coûta 8619,32 frs...*
- L'instrument fut d'abord placé à la Salle du Trône de l'hôtel-de-ville, puis à la salle des auditions lorsque le Conservatoire fut transféré de la Conciergerie au local des Kuldere (nov. 1876); enfin il est actuellement installé dans le nouveau local de la rue Haut-Port.*
- Nota: Het «Kuldere»-huis stond naast het Geraard de Duivelsteen (thans staat daar de Nationale Bank). De verhuis naar de Hoogpoort vond plaats in 1897.
- We nemen aan dat het Conservatorium geen ander orgel bezat dan het Merklin-instrument; in zijn inventaris van de muziekinstrumenten schrijft Bergmans (zie op. cit.), dus in 1901, enkel onder nr. 27 «Un orgue avec pupitre, siège à demeure et pédalier».
- De directeur van het Conservatorium bewaart in zijn bureel een bundel met stukken betreffende het orgel; wij zijn nog niet in de gelegenheid geweest deze bundel te raadplegen.

LENDELEDE

- + 1871-72, nieuw orgel.
- + L. Slosse (pastoor): «Rond Kortrijk, of, Schetsen over de prochien van het oud bisdom Doornyk, etc.», Roeselare, deel II (1903-04); onder Lendeledé, lijst van de pastoors, blz. 1129-1130: *Pieter Moerman, opvolger van... Hij zong schoon en deed in 1872 eenen nieuwen orgel zetten, die 11000 frank kostte.*
- + Het orgel is gesigneerd «Ph. Forrest facteur d'orgues»; in de orgelkast is gesneden «fait par Liebaert à Ypres 1871».

<i>Gr. Org. (C-g^m)</i>	
Montre 8	Flûte harm. 8
Prestant 4	Cor de chamois 8 (conisch)
Bourdon 8	Bourdon 16
Cornet 5 r (op de lade)	Doublette 2 (= flageolet)
Trompette 8	Mixture 3 r
<i>Récit (C-g^m), in zwelkas</i>	
Prestant 4	Bourdon 8
Salicional 8	Flûte à cheminée 4
Voix céleste 8	Doublette 2
Basson-Hautbois 8	
<i>Ped. (C-f'), aangehangen aan Gr. Org.</i>	
— Appelanches et mixture	
— Appel Cornet (schakelt tevens Trompette en Mixture uit).	

- + In de eerste helft 20ste e. werd het orgel hersteld door J. Anneessens (Menen), die tevens een elektrische ventilator plaatste.

GENT, parochiekerk St.-Stephanus, Paters Augustijnen.

- + 1871-72, bouw van een nieuw orgel; grote revisie in 1896.
- + De folder, verspreid door Forrest in 1896, (zie Orgelkunst XIII, op blz. 58-61 en 73), bevestigt ons volgende gegevens:
  - het instrument is door Forrest gebouwd, in 1871;
  - het bezat van in aanvang 36 spelen, 3 klavieren en vrij pedaal;
  - «Monsieur Forrest a non-seulement scrupuleusement exécuté ses engagements mais les a même dépassés à notre avantage. (B. Velder, curé)».
- Dit laatste citaat heeft zijn belang voor wat volgt.
- + Dhr. G. Loncke (Overmere), die de opdracht heeft tot het maken van een restauratieplan voor dit orgel, komt tot de conclusie dat dit orgel - zeker wat betreft de orgelkast - aanvankelijk kleiner geconcepieerd was; op het orgelfront is een opvallend uithogingsstuk «bijgevoegd»; de Bombarde 16' staat nogal ongelukkig opgesteld op het Gr. Org.; aan de speeltafel zijn bepaalde nog niet te verklaren ingrepen geschied.
- Bovendien is er ook nog een voorstel van orgelmaker L. Lovaert (uit Nevele) bewaard (cfr. infra), dat voorzag in een 16-voets orgel van 2 klavieren en aangehangen pedaal, met 26 registers, en met andere tussentussen dan die van Forrest.
- Had men eerst aan Lovaert gedacht voor uitvoering? Heeft Lovaert dit werk niet kunnen uitvoeren (ziekte?; hij overleed in 1872)? Of was Lovaert gewoon maar één van de mededingers voor de bouw van dit orgel?
- Misschien was de constructie van de orgelkast (voor twee klavieren) reeds uitbesteed vóór Forrest er aan te pas kwam.
- Luidens het attest van pastoor Velder heeft Forrest meer gedaan dan waartoe hij verplicht was: heeft hij op eigen kosten, en om faam te verwerven in Gent, een groter orgel geleverd?
- + Voor de technische gegevens over dit orgel (dispositie e.d.m.) verwijzen we naar:
  - G. Verloop: «Vijf dagen in België», in De Mixtuur, nr. 4, Schagen (NL), 1971; zie blz. 57 en 58-59.
  - Gh. Potvlieghe: orgelinventaris «Het Historisch Orgel in Vlaanderen», deel I, Brussel 1974; zie blz. 329-332 en afb. blz. XXVIII, 15.
  - Een afbeelding van dit orgel gaven we in Orgelkunst XIII, blz. 72.
- + Tenslotte moeten we nog melding maken van het volgende artikel. L. Lannoo: «Archivalia betreffende het Ph. Forrest-orgel in de Augustijnenkerk te Gent, 1873», in Mededelingen van het Centraal Orgelarchief, Brussel, 1984, afl. 2, blz. 27-36.

Het «originele kontrakt» dat L. Lannoo publiceert is niets meer dan het voorstel van L. Lovaert (en niet van Forrest!), dat dus niet uitgevoerd is. Het stuk is trouwens noch door de orgelmaker noch door de opdrachtgevers ondertekend.

OOSTERZELE

- + 1873, plaasting op een nieuw doksaal en kleine wijzigingen (Van Peteghem-orgel uit 1789).
- + Onderzoek in het parochie-archief verricht door A. Fauconnier : *Codex Pastoratu Ecclesiae Oosterzeel*. Blz. 18 :
Anno 1873 Novum totaliter Odeum Constructum Vetero in destructioni labente, et aperturi in muro factu est ad Organum collocandum quod eodem tempore fuit restauratum ab opifice Domini Forest sumpse Francisco Van Hoogheegde qui summa cum Laude opus perixit. Omnea hoc sumptibus fabricae Ecclesia peracta sunt. Odeum omnibus sumate computatis absumpsit sommam Cir. 2100 francorum, et organum 780 francorum.
ejus parte australe portice ecclesia janua facte est ut hoc ab ingressu ecclesia sexus factus et ceptius supararitur ad hoc obtenandum necque fuit rejegera Baptistorum.

GELUWE

- + 1876, nieuw orgel.
- + E. Huys : «Geschiedenis van Gheluwe», Kortrijk, s.d.; blz. 65 : ..., *de kunstige orgel, gemaakt ten jare 1876, door Philip Forrest, van Rousseleare.*
- + Dit orgel werd vernield in 1914-18, en vervangen door een nieuw orgel van Jules Anneessens (Menen).

AVELGEM

- + 1878; niet-gespecificeerde werkzaamheden (er was een orgel van Van Peteghem, laatste kwart 18de e.).
- + Gegevens genoteerd uit Archief Bisdom Brugge.

MESEN

- + 1878; project tot verbouwing (orgel uit 1686, verbouwd in 1841). Het is niet duidelijk of dit werk uitgevoerd werd; in het archief is het voorstel niet ondertekend, maar vergezeld van een brief van de pastoor van Mesen, L. Delva, aan het bisdom om de toestemming te vragen.
Mesen werd ongeveer volledig van de kaart geveegd tijdens de eerste wereldoorlog.
- + Bijlage A.
Rapport fait par le soussigné, organiste à Messines sur l'état de de l'orgue placé dans l'église de la paroisse, et les changements qu'il importe d'y faire pour l'améliorer.
L'orgue de l'église a été construit l'année 1686, il a atteint l'âge vénérable de 191 ans. Depuis ce temps peu de changements y ont été faits jusqu'en 1841; alors un facteur de Gand, Mr Vanpeteghem a prolongé le clavier de quatre notes à la basse et cinq au supérieur; il a de plus ajouté un positif ou deuxième clavier contenant trois jeux et trois demi jeux.
(De schrijver van dit stuk argumenteert verder dat het noodzakelijk is het orgel vlug te herstellen).
Je ne conseillerais pas de demander un des grands facteurs que j'ai cités plus haut; (schrijver citeerde Ce sont les Anglais qui ont

donné la première impulsion au perfectionnement de l'orgue; ils ont été suivis bientôt en France par Mr Danjou et puis par Mr Cavaillé-Coll de Paris, qui s'est acquis une réputation européenne. En Belgique, la maison Merklin de Bruxelles a construit des orgues très remarquables pour diverses cathédrales de l'Europe et même de l'Amerique).

ces Messieurs, travaillant spécialement dans les grandes orgues, exigent des prix proportionnés à la réputation de leur maison. Mais nous avons dans le diocèse de Bruges un jeune facteur Mr Forrest de Roulers, qui commence à acquérir de la vogue. C'est un élève de la maison Cavaillé-Coll de Paris et il est appuyé par Monseigneur l'Evêque de Bruges pour la bonne exécution de ses travaux. Mr Forrest est le facteur qui pourrait transformer l'orgue de Messines et en faire un instrument remarquable. J'ai vu plusieurs de ses ouvrages et sous le rapport du mécanisme et de la sonorité, j'en ai été charmé. Je me suis mis en rapport avec lui, afin de pouvoir établir approximativement le chiffre de la dépence qu'il faudrait faire pour les diverses améliorations que je viens d'énumérer...

Messines, le 15 Mai 1877

L'organiste

François Deleu

+ Bijlage B.

Tussen de ondergeteekende Heeren kerkmeesters der parochie Meesen alhier wonende van den eenen kant en Mijnheer Philippe Forest, orgelmaker te Rouselare, van den anderen kant is de volgende overeenkomst gedaan :

De heer Forest belast zich den orgel der kerk van Meesen te vernieuwen en te vergrooten op de volgende wijze :

- 1° *Al de oude klawieren, registers, sekreten, mekaniek en blaasbalg uit te nemen om door het volgende vervangen te worden.*
- 2° *Nieuwe sekreten voor den grooten orgel, het positief en de pedalen, met twee reken soupapen in die van den grooten orgel en ééne reek in die van het positief en het voetklavier.*
- 3° *Twee nieuwe klawieren van 56 noten ieder voor de hand, en één voetklavier van 27 noten met afzonderlijke spelen. Nieuw mekaniek, registers en blaasbalg met reguleateur.*
- 4° *De volgende verbindingspedalen (pedales de combinaison) te weten :*
  - a) *om de twee handklawieren te verbinden;*
  - b) *om het voetklavier met den grooten orgel;*
  - c) *om het voetklavier met het positief;*
  - d) *om het tweede sekreet van den grooten orgel te doen spreken;*
  - e) *om den expressief van het positief te bewegen.**Al deze mekanieken moeten gemaakt zijn met de grootste nauwkeurigheid, opdat er geen gekletter ontsta en het orgel gemakkelijk konne bespeeld worden.*
- 5° *De volgende oude spelen die goed zijn in orde stellen en de ontbrekende noten er bij te voegen te weten :*
  - a) *in den grooten orgel : Montre 8, Bourdon 8, Flute 4, Doublette 2, Prestant 4, Nazard, Fourniture en Cornet.*
  - b) *in het positief : Bourdon 8, Flute traversière ½ spel, Flute 4, Doublette 2, Basson ½ en Clarinette ½.*
- 6° *De volgende nieuwe spelen bijvoegen*
  - a) *in den grooten orgel : Bourdon 16, Trompette 8, Salicional 8, Flute harmonique 8.*
  - b) *in het positief : Voix céleste 8. Viole de Gamba 8, Hautbois 30 noten, Voix Humaine 8, Trémolo en Expressief.*
  - c) *in het voetklavier : Sousbasse 16, en Flute de 8.**Al deze spelen moeten van goede stofje gemaakt worden, bijzonderlijk geen blik, zij moeten behoorlijke lengte, breedte en kloekte*

hebben, wel geharmoniseerd zijn, met een woord, alles moet zoo wel gedaan zijn als de hedendaagse kunst het vereischt.

Al de oude materialen die niet meer gebruikt worden tot de herstelling, zullen ter beschikking gesteld worden van den aannemer.

De heer Forrest verbindt zich al de voornoemde werken te eindigen binnen den loop van één jaar, te rekenen van den dag der goedkeuring dezer conventie door de bevoegde overheid.

Het werk zal overgenomen worden door twee experten waarvan de eene genoemd door de kerkfabriek en de andere door den aannemer. Deze zal nochtans gedurende twee jaar verantwoordelijk blijven voor al het onderhoud en de herstellingen welke aan den orgel zouden kunnen vereischt worden, buiten die van brand, bliksem of regen, of andere oorzaken voortkomende uit eene slechte constructie.

De heer Forrest neemt aan al de hierbovenvermelde werken te doen voor de som van tien duizend frank, die de heeren kerkmeesters zich verplichten te betalen in den termijn van drie jaar, betaalbaar met een derde 's jaars. Eindelijk, deze conventie zal maar geldig zijn nadat zij door de bevoegde overheid is goedgekeurd geweest.

EVERGEM-DOORNZELE

- + 1879, nieuw orgel.
- + In het archief van de orgelbouwers Delmotte te Doornik bevindt zich een programmafolder van de inwijding van dit orgel, gedateerd 23 juni 1879. Zie : R. Servais «Les facteurs d'orgue Delmotte - Cent ans d'activités en Tournais rélevées par leurs archives (1821-1920)», doctoraatsthesis, U.C.L. (Louvain-la-Neuve), 1986.
- + Dit orgel werd vernield tijdens de tweede wereldoorlog, en vervangen door een nieuw van firma Loncke (Esen).
- + Een afbeelding van dit orgel (foto gemaakt door de Duitsers tijdens WO I) is te vinden op blz. 167 in : D. Vanacker & M. Hendryckx : «Langs het Kanaal», uitg. door N.V. Scheepswerven van Langerbrugge, 1982.

ROESELARE, O. L. Vrouw

- + 1882-83, nieuw orgel.
- Gr. Org. (C-g^m)*

Monter 8	Gemshoorn 8
Flûte octaviante 4	Bourdon 8
Terts 1 1/3	Prestant 4
Salicional 8	Cornet 5 r
Bourdon 16	Fourniture 3 r
Quinte 2 2/3	Doublette 2
Cimbale 2 r	Trompette 8
- Récit (C-g^m)*, in zwelkas

Flûte harmonique 8	Bourdon 8
Prestant 4	Flageolet 2
Viola da gamba 8	Basson-Hautbois 8
Voix céleste	
- Péd. (C-f)*

Soubasse 16	Flûte ouverte 16
Quinte 10 2/3	Flûte ouverte 8
- sleepladen
- mechanische tractuur
- + 1912, herstellingen door O. Anneessens (Kortrijk)
- 1917, orgel gedemonteerd en geborgen te Gent; in 1920 opnieuw opgesteld in de kerk

1939, herstellingen door J. Anneessens (Menen)

1956, verbouwing door J. Loncke (Esen)

1960-61, transformatie door J. Klais (Bonn) onder advies van dom J. Kreps.

- + Brochure «Plechtige Orgelwijding / O. L. Vrouwekerk - Roeselare / zond. 10 sept. 1961». (Bevat nog meerdere gegevens b.v. over de inspelings in 1883 enz.).

GENT, O. L. Vrouw & St.-Pieter

- + 1885, voorstel tot herstelling met wijzigingen (orgel Van Peteghem, 1847); het kerkbestuur is niet op de voorstellen ingegaan.
- + Het archief bevat vier stukken, gericht aan het kerkbestuur, die verband houden met Forrest. Het zou echter buiten proportie zijn deze hier in extenso te publiceren. Het gaat om :
  1. Een brief (in het frans) van V. Mestdagh, d.d. 17 april 1883, die een muziekhandel had in de Savaanstraat 48 (o.m. piano's), en die eveneens kapelmeester was in de kerk O. L. Vrouw & St.-Pieter. Hij bemiddelt op een of andere manier voor Forrest, en stuk nr. 2 is bij zijn brief gevoegd.
  2. Een rapport door Ph. Forrest (in het Vlaams), gedateerd 15 april 1883.
  3. Een brief (in het frans) van V. Mestdagh, d.d. 26 mei 1883, waarbij hij een meer uitgebreid bestek van Forrest voegt (zie nr. 4). Hij vermeldt o.m. dat hij enkele orgels van Forrest heeft onderzocht en dat hij ze excellent vindt; hij raadt aan eens te gaan kijken in de Gentse Augustijnerkerk.
  4. Een bestek door Forrest (in het Vlaams), gedateerd 23 mei 1883.

RENINGELST

- + 1885, nieuw instrument in de oude kast (met oude frontpijpen) van het orgel van J. J. Vander Haegen / Rijsel uit 1781.

<i>Gr. Org. (C-g^m)</i>	<i>Pos. (C-g^m)</i>
Monter 8	Viole de gamba 8
Prestant 4	Voix céleste 8
Bourdon 16	Bourdon 8
Bourdon 8	Salicional 4
Flûte 4	Flûte 4
Doublette 2 (= Flageolet)	Quinte 2 1/2
Trompette 8	Clarinette 8
Fourniture 3-4 r	Tremolo
- pedaal (C-d') aangehangen aan G. Org.
- trekker «Anches Gr. Org.» bedient Trompette & Fourniture.
- in 1914-18 ernstig beschadigd; nadien door J. Anneessens / Menen heropgebouwd.
- + W. Delestrez : «Reningelst door de eeuwen heen», 1971; blz. 153 : *In 1885 kwam dan een nieuw orgel gemaakt door Forest uit Brussel onder het ambt van Z. E. H. Delannoy. Anneessens heeft het verplaatst na de oorlog 1914-18 en heeft het 20 cm verhoogd en 20 cm vooruit geschoven. In juli 1952 kreeg het een elektrische motor om de trappers te vervangen en op 2 augustus 1952 werd het orgel volledig hersteld en geaccordeerd.*

ELVERDINGE

- + 1885, herstellingen/wijzigingen.
- + A. Deschrevel : «Het orgel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, te Kortrijk, in Handelingen v.d. Kon. Geschied- en Oudheidkundige Kring v. Kortrijk, nieuwe reeks, deel XXXI, 1959-60. blz. 197 : (voetnoot 28, over orgelmaker E. Soudeyns) ...; in 1885 helpt hij orgelbouwer Forrest bij herstellingen aan het orgel in Elverdinge.

Ter Bespreking

Michel Jurine : JOSEPH MERKLIN, *facteur d'orgues européen. Essai sur l'orgue français au XIXme siècle.*

Ouvrage édité par l'Association Aristide Cavaillé-Coll.

Aux Amateurs de Livres, 1991. Diffusion KLINCKSIECK, 11 rue de Lille, F-75005 PARIS.

3 delen, samen 1198 blz. Huidige prijs onbekend.

De organografie van de voorbije decennia heeft omwille van bepaalde esthetische opvattingen de 19de eeuw nogal verwaarloosd. Ten onrechte eigenlijk, want juist uit die vorige eeuw is nog zeer veel overgebleven, zowel qua instrumenten als wat het archiefmateriaal betreft.

Rond het midden van vorige eeuw heeft zich in de orgelbouw een enorme schaalvergroting voorgedaan: meer en grotere instrumenten, één grote activiteitsregio van de orgelbouwers, met zelfs leveringen naar verre landen. De orgelbouw was geëvolueerd van kunstambacht naar industrie, met alle gevolgen van dien: bedrijven werden vennootschappen met aandeelhouders, men ging werken met filialen en onderaannemers, leveranciers van speciale onderdelen (waaronder ook pijpen!), enz. Dit alles heeft ook tot gevolg dat het zeer moeilijk wordt om nog een globaal beeld te krijgen van een of andere orgelbouwer.

Waar we nu toch al beschikken over enkele referentiewerken m.b.t. Aristide Cavaillé-Coll, was dit niet het geval voor zijn grote tijdgenoot en rivaal **Joseph Merklin (1819-1905)**. Het enige uitgebreide werk dat over hem bestond was de publikatie van Abbé Ply: «La facture moderne, étudiée à l'orgue de St-Eustache», een monografie aangevuld met een hoeveelheid achtergrondinformatie, die echter nogal tendentiekus en commercieel geïnspireerd is.

Deze leemte in de organografie m.b.t. vorige eeuw wordt nu met brio ingevuld door Michel Jurine. Zijn werk, een bewerking van zijn proefschrift, werd uitgegeven in drie afzonderlijke delen.

Het 1e deel (270 blz.) is een uitgebreide **biografie** van Joseph Merklin. Dit deel is zeer systematisch en goed gestructureerd, en wordt niet nodeloos overladen met details. De auteur bezit de (helaas zeldzame) gave des onderscheids tussen het essentiële en het bijkomstige. Zo wordt de bouwgeschiedenis van bepaalde orgels slechts verhaald als deze belangrijk was voor de carrière van Merklin, of de aanzet vormde voor bepaalde polemieken, waaraan in die tijd bepaald geen gebrek was. Het valt op dat de auteur daarbij steeds nuchter en objectief blijft. Hij heeft natuurlijk sympathie voor zijn hoofdpersonage, maar dat belet hem geenszins minder fraaie aspecten en toestanden te bespreken.

De aanpak van Jurine is derhalve eerder te vergelijken met bv. een Fenner Douglass dan met sommige Franse organologen, die eerder bekommerd lijken om het etaleren van hun persoonlijke eruditie en literaire (?) capaciteiten. Hier dus géén loodzware volzinnen à la Dufourcq of géén stortvloed van details en understatements zoals bij Pierre Hardouin. Bij Jurine is alles grondig en degelijk, maar ook helder en zakelijk, en daardoor boeiend en vlot leesbaar. Kenmerkend voor deze degelijkheid is bv. het feit dat nergens storende spellingsfouten in vreemde plaatsnamen voorkomen.

Dit eerste deel is m.i. **verplichte lectuur** voor al wie zich in ons land voor orgelbouw interesseert. We mogen toch niet vergeten dat Merklin ook voor een stuk «van ons» is: verschillende grote projecten (bv. Murcia) werden vanuit Brussel gepland en gerealiseerd.

Het 2e deel (433 blz.) bevat een aantal hoofdstukken die te beschouwen zijn als aanvullingen en verduidelijkingen van onderwerpen die in het biografisch deel niet of onvoldoende aan bod kwamen. De auteur beperkt zich daarbij niet tot het oeuvre van Merklin alleen, maar de informatie heeft vaak betrekking op heel het orgelgebeuren in Frankrijk in de vorige eeuw.

Volgende onderwerpen worden behandeld:

- De verschillende opeenvolgende vennootschappen die de Firma Merklin heeft gekend, en de positie die Joseph Merklin daarin bekleedde.
- De nationale en wereldtentoonstellingen waaraan orgelbouwers deelnamen, en de onderscheidingen die daarbij werden uitgereikt.
- De «markt» van de kathedraalorgels in Frankrijk, waarbij werking en bevoegdheden van orgelcommissies en adviseurs worden beschreven. Daarbij een inventaris van de werkzaamheden van de Fa. Merklin in Franse en buitenlandse kathedraalen.
- Een overzicht van alle brevetten inzake orgelbouw in Frankrijk toegekend tussen 1791 en 1900. Daarbij aansluitend een meer uitgebreide bespreking van deze die aan Merklin werden toegekend. Dit hoofdstuk is nogal ontgoochelend wegens het ontbreken van duidelijke technische tekeningen.
- De publikaties van het huis Merklin, met de verschillende daarin voorkomende werkljsten. Een volledige chronologische lijst (zoals bij Cavaillé-Coll) heeft blijkbaar nooit bestaan, en de auteur heeft daar om begrijpelijke redenen aan verzaakt: de volledige werkljst zou ruim 400 orgels omvatten. Wat m.i. zonder al te veel moeite wél had gekund is een alfabetische syntheseslijst, afgeleid uit die verschillende afzonderlijke lijsten.

Het 3e deel (285 blz.) is volledig gewijd aan het bronnenmateriaal. Het bevat o.m.:

- Een aantal brieven van musici (Franck, Guilmant, enz.)
- Een aantal facsimiles van o.m. werkhuisinventarissen.
- Genealogische en synoptische tabellen.
- Facsimiles van briefhoofden, handtekeningen en brevetten.

Tenslotte een uitgebreide bibliografie, plaats- en naamregisters en een inhoudstafel van de drie boekdelen.

Dit derde deel is m.i. het zwakste, o.m. omwille van de niet zo beste kwaliteit van de facsimiles (vaak verkleind en praktisch onleesbaar). Onvergeeflijk is het feit dat de bladschikking der tabellen zodanig is dat men ze onmogelijk in hun geheel kan bekijken zonder de rug van het boek te breken. Spijts deze tekortkomingen is ook dit 3e boekdeel belangrijk omdat het een idee geeft van het enorme zoekingswerk dat door de auteur werd verricht.

Wat in dit drieledig werk niet te vinden is, is een technische analyse van Merklins oeuvre. De auteur heeft daar bewust van afgezien, omdat een grondige studie daarvan nog eens een of misschien meerdere boekdelen zou vergen. Dit is natuurlijk te betreuren, al was het maar omdat er over deze aspecten gewoon geen literatuur bestaat.

Al bij al is het werk van Michel Jurine exemplarisch: het munt uit door grondigheid én helderheid, en is daardoor zeer aangenaam om lezen. Mijn enige echte kritiek betreft de druktechnische kwaliteit van het derde deel, en het feit dat er van zo'n belangrijk en baanbrekend werk geen ingebonden uitgave werd voorzien. Het is nu wachten op een degelijke en uitvoerige technische analyse van Merklins orgelbouwkundig oeuvre. En verder: wie schrijft het «Belgische» vervolg op dit boek, nl. de geschiedenis van de Firma **Pierre Schyven & Cie**?

Jos De Bie,

PEETERS FLOR - SCHROYENS RAYMOND : CARMINA FLORI
Suite uit opus 68, 70 en 100, bewerkt voor clavecimbel en kamerorgel.
Ed. Peters Nr 67029. C.F. Peters Corporation New York.

Tijdens de barokperiode waren het kamerorgel en het clavecimbel huisinstrumenten waarvan de klanken zorgden voor de verstrooiing van het gemoed en de verheffing van de ziel. Muzikale inventies op één of op beide instrumenten werden afgewisseld met bekende kerkliederen, gekozen volgens de feesten van de liturgische jaarkrans.

In de 19de eeuw kwamen de piano en het harmonium in de plaats. Ook hierop werd gezamenlijk gemusiceerd, zoals bewezen wordt door Francks «Prélude, Fugue et Variation» voor piano en harmonium. Ramond Schroyens trekt de lijn door naar de 20ste eeuw, door, in navolging van Flor Peeters, Kropfreiter en andere componisten, het clavecimbel met het positief of het kamerorgel te laten samenspelen en dialogeren.

R. Schroyens koos 10 orgelkorallen uit opus 68, 70 en 100 van Flor Peeters, schreef ze over voor orgel en clavecimbel en droeg ze op aan de componist naar aanleiding van zijn 80ste verjaardag.

De titels van de orgelkorallen werden weggelaten. Aldus wordt «In dulci jubilo» herleid tot «Un poco andante», «Wie schön leuchtet der Morgenstern» wordt «Allegro con spirito». Elk kerklied is een tekstloze liedmelodie geworden, terwijl de muzikale omspelingen ontdaan zijn van hun poëtisch-liturgische voedingsbodem. Het glasheldere, fijnzinnige lijnenspel van het clavecimbel wordt op het orgel meestal aangevuld met de koraalmelodie en de harmonische steunpunten. In andere korallen is er een permanente dialoog tussen de beide instrumenten, terwijl in het slotkoraal, de notenslingers overvloeien van het ene naar het andere instrument.

De kenners van Flor Peeters' orgelœuvre zullen zich verheugen over het frisse, spontane lineaire klankenspel dat de originele muziek op een andere wijze tot leven brengt in een overtuigende transcriptie van Raymond Schroyens.

K.D.

KAMIEL D'HOOGHE en AAD ZOUTENDIJK aan het VAN PETEGHEM-ORGEL van de GROTE KERK TE VLAARDINGEN, NI. op CD.

Bij gelegenheid van de derde Internationale Orgelweek Vlaardingen (NI) heeft de Werkgroep Wandelconcerten Grote Kerk aldaar in 1991 een CD uitgebracht, waarop het in oorsprong uit 1763 daterende Pieter van Peteghem-orgel van de Grote Kerk te beluisteren is. In een eerder stadium deed men twee LP's het licht zien, die inmiddels nagenoeg uitverkocht zijn. Zowel de LP's als de CD werden 'volgespeeld' door Kamiel D'Hooghe (Brussel) en Aad Zoutendijk, organist van de Grote Kerk en 'custos' van het instrument. Bij al deze projecten heeft men, wat de programmakeuze betreft, de veelzijdigheid van het orgel als uitgangspunt genomen.

Pieter van Peteghem bouwde het orgel voor de Bernardijner Abdij van Baudeloo te Gent. Toen de Abdij en daarmee ook het orgel in de Franse tijd in onbruik raakte, werd het fraaie Rococo-instrument (dat over Grand'Orgue, Positif en Echo beschikte) in 1819 door de Ned. Hervormde Gemeente Vlaardingen aangekocht met de bedoeling het in de Grote Kerk te plaatsen. De Utrechtse orgelbouwer Abraham Meere Sr. werd met de overplaatsing belast. Om technische redenen, maar ook door het feit, dat in de protestantse traditie aan een orgel andere eisen werden gesteld, was deze genoodzaakt enkele veranderingen aan te brengen. Zo vervaardigde hij op het oorspronkelijke oxaal van 1763 een vrijwel geheel nieuwe orgelkast en verving hij het Echowerk door een typisch

Hollands Bovenwerk, weliswaar met gebruikmaking van enig pijp-materiaal uit het Echowerk.

In 1822 werd het instrument in Vlaardingen officieel in gebruik genomen. In de loop der tijd heeft het orgel nog diverse veranderingen moeten ondergaan, waarbij veel van de oorspronkelijke luister verloren ging. Bij de restauratie van 1936 werd een vrij pedaal geplaatst. In 1973 werd het orgel op excellente wijze gerestaureerd en gereconstrueerd door de Gebr. Vermeulen te Weert, onder advies van Dr. M. Vente en H. van der Harst. Sindsdien worden rond het instrument tal van activiteiten georganiseerd.

Op 5 september 1765 bespeelde de toen negen jaar oude W.A. Mozart, op tournee door België en Nederland, het orgel te Gent. Daarom en ook omdat de CD in het Mozart-jaar 1991 zou gaan verschijnen, opent Kamiel D'Hooghe zijn programma met de Overture in C uit KV 399 en de Leipziger Gigue KV 574. Hij vervolgt met Frans repertoire: Du Mage (diens complete Livre d'Orgue), Boëly en Saint-Saëns (Prélude et Fugue en Mi bémol Majeur, uit opus 99). Aad Zoutendijk koos voor diverse zettingen van het Magnificat en wel van de hand van D. Strunck, J. Pachelbel, Michel Corrette en J.S. Bach.

Beide organisten verklanken de partituren met liefde, ieder op zijn eigen karakteristieke wijze. Tal van registercombinaties passeren de revue, zodat de luisteraar zich een goed beeld kan vormen van de immense kleurenrijkdom, die het orgel bezit; de Silbermannstemming voegt daar soms heel aparte dimensies aan toe.

De technische kwaliteit van de opname mag zeer goed genoemd worden. De CD gaat vergezeld van een fraai ontworpen boekwerkje, dat verlicht is met enkele tekeningen en een zestal foto's bevat. Men kan er gegevens over het orgel en de organisten in terugvinden. Ook de registraties die gebruikt worden staan nauwkeurig vermeld.

De CD kost Hfl. 39,50 en is verkrijgbaar bij de concerten in de Grote Kerk. Als men Hfl. 44,50 overmaakt op postgironr. 759593 t.n.v. Werkgroep Wandelconcerten Grote Kerk, Sweelinckstraat 2, NI-3131 SP Vlaardingen, krijgt men de CD thuisgestuurd.

G.H.

MIKAEL WAHLIN «plays late romantic organomusic», op het orgel van de JACOBS KYRKA IN STOCKHOLM.

Caprice Records (Stockholm), CAP 21404, DDD, 69,34".

Van het orgel uit 1746 blijft enkel het buffet over, waarvan een afbeelding gegeven wordt in het tekstboekje. Het instrument zelf, is de vrucht van diverse verbouwingen en bevat nog amper een 3-tal prestanten (op de huidige 80 reg.) uit 1746. In 1976 werd het door Marcussen & Son totaal omgevormd tot een nieuw geheel, in het bekende Marcussen-klankidoom, dat men in onderhavig geval kan omschrijven als een neo-romantiek met sterke neiging naar Duitse voorbeelden (bv. Walcker). Bovendien is de akoestische ruimte van de St.-Jacobskerk dermate oninteressant, dat men permanent de indruk krijgt alsof er een groot gordijn voor het orgel hing tijdens de opname. Dat maakt dat de Franse muziek die op dit orgel vertolkt werd bij mij een nogal onbevredigd gevoel nalaat. De werken van Reger (w.o. de grote Passacaglia in f-moll) komen al veel beter tot hun recht en ook de twee werken van J. Jongen — die we tot onze verrassing aantreffen op deze Zweedse CD —, nl. Petit Prélude en Toccata, klinken overtuigend.

Ondanks alles beleeft men groot luistergenot aan de minder vaak gehoorde werken als bv. de Prélude, Andante & Toccata van A. Fleury en de Sonate op. 92/1 van E. Krenek die op een boeiende manier vertolkt worden.

De CD start met de kleurrijke en meeslepende *Trois Préludes et Fugues* op. 7 (uit 1912) van Marcel Dupré. M. Walhin hield misschien in gedachte dat Dupré wel eens de Liszt van het orgel genoemd wordt, en etaleert aldus grote virtuositeit in onmenselijk hoge tempi. Naar mijn aanvoelen komt dit de muziek niet steeds ten goede: de fuga in Si gr. wordt wel heel gedrongen en ondoorzichtig; (alhoewel... onze collega recensent-van-dienst van L'Organiste chronometreert de *Prélude* in sol kl. op 3'10 min. en voegt er lakoniek aan toe dat Dupré zelf dit stuk afhaspelde in 2'46 min.!).

Mikael Wahlin is begunstigde van een tweejarige Promotie-campagne ten voordele van jonge kunstenaars, opgezet door het «Svenska Rikskonsertoriet» en het Cultuurministerie. En aangezien het laatromantische virtuozezenom weer «in» blijkt te zijn, lijkt een blitz-carrière binnen het bereik van deze 31-jarige organist.

P.R.

Flor PEETERS : Orgelwerke/Organ works/Œuvres pour orgue.

Organist : Jozef Sluys aan het orgel van de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge.

Productie : «Prezioso», reeks «Organa Belgica», CD 820.204.

De orgels uit onze gewesten komen de laatste tijd vlot aan bod in internationale CD-producties. Onlangs verscheen in de reeks «*Orgels in Vlaanderen*» een plaat met werken van J.S. Bach, door K. D'Hooghe uitgevoerd op het recent gerestaureerde orgel van de Sint-Germanduskerk te Tienen. In een andere reeks, «*Organa Belgica*», verscheen een opname met orgelwerken van A. De Boeck en E. Tinel, op het Van Bever-orgel van de Sint-Pieterskerk te Jette gespeeld door J. Sluys evenals een plaat met kamermuziek van Marcel Dupré uitgevoerd door J. Sluys op het Van Bever-orgel van het Sint-Jan Berchmanscollege te Brussel, samen met C. Quatacker, viool, K. Van Severen, altviool en C. Schmitz, cello.

Opnieuw biedt «*Organa Belgica*» een primeur aan: een CD uitsluitend gewijd aan het werk van onze bekende organist en componist Flor Baron Peeters (1903-1986).

Uit het omvangrijke orgel-oeuvre van de Mechelse meester werd een verantwoorde keuze gedaan. Ingezet wordt met de briljante en kleurrijke *Entrata* op. 93, waarin twee trompetten en twee basissen het geheel een effectvol en feestelijk karakter verlenen. Volgt dan het *Preludium en fuga* in A, op. 72 nr. 3 waarin een verhuislied uit Peeters' geboortedorp Tielen thematisch verwerkt is.

Fijnzinnig en ingetogen zijn de vier koraalspelen uit op. 68: *O Gott du frommer Gott, Ach bleib' mit Deiner Gnade, Nun ruhen alle Wälder, Wie schön leuchtet der Morgenstern*.

Het *Concert piece* op. 52a, in 1955 gecomponeerd op thema's en gedeelten uit het Concerto voor orgel en orkest uit 1944, is een briljant en stralend werk. Uit het op. 39 werden vier koralen gekozen: *Herders-ny is geboren, Nu syt willecome, Maria die soude, Ons is gheboren een kindekyn*. Als cantus firmus hebben ze Oudnederlandse liederen. Ze ontstonden in 1935/36 en werden opgedragen aan voor-aarstaande organisten van die tijd. Het werkje *Abdijvrede*, op. 16, op een zomeravond in 1927 in de abdij van Averbode gecomponeerd, is een rustige doch ontroerende muzikale bespiegeling. De CD wordt afgerond met de concerterende *Modale Suite*, op. 43.

Het orgel van de Brugse kathedraal werd begin 18de eeuw door Jacob van Eynde gebouwd maar onderging in de loop der jaren nogal wat wijzigingen. In 1902 werd het door Georges Cloetens grondig omgebouwd en in 1986 door de firma Loncke gerestaureerd. Op dit instrument komt de orgelmuziek van Flor Peeters goed tot haar recht.

De organist Jozef Sluys hoeft niet meer voorgesteld te worden. Zijn vertolkingen zijn evenwichtig en geïnspireerd en zijn in de Flor Peeters-discografie een referentiepunt.

De digitale klankopname met Studio Steurbaut, onder de artistieke leiding van Cees Zeevaart, is voorbeeldig.

Mede door de voortreffelijke teksten — in vier talen — van Guido Peeters, over de componist en zijn werk, en van Roger Deruwe, over het Brugse orgel, is deze CD alweer een parel op de kroon van «*Organa Belgica*».

B.H.

Jacques-Nicolas LEMMENS : Orgelwerke / Organ Works / Œuvres pour orgue

Organist : JOZEF SLUYS aan het CAVAILLE-COLL orgel van de abdijkerk SAINT-ETIENNE TE CAEN

Productie : «Prezioso», reeks «Organa Belgica», CD 820.203.

Met het verschijnen van deze CD moet de reeksnaam «*Organa Belgica*» in ruime betekenis opgevat worden, nl. niet alleen muziek van bij ons, gespeeld op Belgische orgels, maar ook muziek van Belgische componisten (Lemmens) uitgevoerd op orgels in het buitenland (Caen).

De keuze viel ditmaal inderdaad op het weliswaar befaamde orgel van de abdijkerk Saint-Etienne te Caen. Dit instrument is een der laatste magistrale verwezenlijkingen van Aristide Cavallé-Coll (1811-1899). Het is volledig in zijn oorspronkelijke staat bewaard en is het ideale instrument voor de uitvoering van Lemmens' orgelmuziek.

Reeds eerder werd een gedeelte van onderhavig repertoire door dezelfde organist op stereoplaat opgenomen (Zephyr Z 04) maar toen evenwel op twee Belgische orgels (Jette: Heilig Hart Instituut en Sint-Pieterskerk). De huidige opname, de eerste CD integraal gewijd aan J.N. Lemmens (1823-1881) bevat de voornaamste orgelwerken van de componist. Vooreerst de drie orgelsonates: nr. 1 in d *Pontificale*, nr. 2 in e *O Filii et Filiae* en nr. 3 in a *Pascale*. In deze schitterende orgelcomposities, omstreeks 1876 uitgegeven onder de titel «*Trois sonates pour orgue*» blijft de Gregoriaanse inspiratie levendig. Het zijn prachtige exponenten van de romantische orgelsonate.

Uit de talrijke boeiende kleinere werken zoals preludia, gefugeerde stukken en koraalbewerkingen voor orgel die eveneens meestal het Gregoriaans als grondslag hebben, werden opgenomen de *Pastorale in F*, ontleend aan de «*Œuvres inédites*» (1883-1887) en de *Prélude in Es*, het *Cantabile in h*, het *Prière in E* en de *Fanfare in D* die voorkomen in Lemmens' «*Ecole d'orgue*» (1862).

Met het *Laudate Dominum de coelis* (Psalm 148), hier in een versie voor sopraan en orgel, wordt deze plaat aangevuld. Deze psalm wordt door Claudia Adrario met gloedvolle en heldere stem gezongen in de originele Engels tekst *Praise ye the Lord*, de taal waarin ook Lemmens' echtgenote, de Engelse sopraan Helen Sherrington, die compositie ooit heeft gezongen.

Eindelijk krijgt, na Tinel, De Boeck en Peeters, ook Lemmens in de reeks «*Organa Belgica*» de erkenning die hij verdient.

De uitvoering door organist Jozef Sluys is schitterend: zijn interpretatie heeft een visie, een evenwichtige opbouw en structuur, en een levendige vertolking met dankbare aanwending van alle klankmogelijkheden van het unieke instrument.

De digitale opname door de Gentse klankstudio Gilbert Steurbaut, in december 1990 gerealiseerd, is in alle opzichten merkwaardig.

B.H.

Mededelingen

XIIIe Int. Interpretatiecursus 6 - 18.7.1992

In de omgeving van Tarragona, Spanje, wordt onder leiding van Joseph Ma Mas Bonet een internationale cursus georganiseerd rond het Spaans historisch orgel en de Spaanse orgelmuziek. Correa de Arauxo staat centraal.

Inl. : M. Mas, Apartado de correos 531.43200 Reus/Tarragona Sp.

39ste Int. Orgel improvisatieconcours Haarlem 7 - 11.7.1992

Het concours wordt gehouden op het Christian Müllerorgel van de St.-Bavokerk en zal bestaan uit twee openbare voorronden (7 + 8.7) en de finale op donderdag 9 juli, die rechtstreeks door de NCRV-radio zal worden uitgezonden.

Inl. : Stichting Int. Orgelconcours, Mw E. L. S. Hendrikse, secretaris, Postbus 3333, 2001 DH Haarlem, Nederland.

Seminaire d'Orgue de Wallonie, Namen 18 - 26.7.1992

Hermann Busch, Jean Ferrard en Joris Verdin zijn de cursusleiders. Het thema is gewijd aan de harmonium- en orgelkunst van C. Franck, L. Boëllmann en tijdgenoten.

Inlichtingen : Rue du Trône 200 B, 1050 Bruxelles.

Festival van Vlaanderen, Brugge 25.07 - 8.08.1992

In Brugge gaat de 10de Clavecimbelweek met internationaal clavecimbel- en pianoforte-concours door en met seminaries over basso continuo en referaten. De traditionele clavecimbel-pianoforte en clavichordtentoonstelling heeft plaats in de Hallen van het Belfort vanaf 25 tot 30 juli. Verder is er een groot aanbod van concerten, gegroepeerd onder de volgende thema's «Virtuoze muziek voor strijkers», «Bach und seine Zeit», «Spain and the New World», «Lorenzo il Magnifico».

Er zijn middag- en avondconcerten, ook in naburige historische steden.

Inlichtingen : Festival Office, C. Mansionstraat 30, 8000 Brugge.

Norddeutsche Orgelakademie 1 - 15.08.1992

Onder de leiding van Harald Vogel is de 21ste zomercursus gewijd aan de uitwerking van de volgende drie thema's : de noordduitse school in de 17de eeuw, improvisatie in renaissance- en barokstijl, o.l.v. William Porter en repertoire uit de gotiek en de renaissance. Twintig historische orgels staan ter beschikking voor onderricht en studie.

Inl. : Norddeutsche Orgelakademie, Steinhaus Bunderhee, D-2955 Bunde.

5de Internationale Zomercursus Oxford, 9 - 16.08.1992

Nigel Allcoat is de directeur van deze zomercursus orgel. Naji Hakim, Parijs, Ewald Kooiman, Amsterdam en François Menissier, Strasbourg, zijn de docenten. Improvisatie, Musica Britannica, het orgeloeuvre van Jean Langlais, Bach en zijn voorganger, en het Frans classicisme zijn de cursusonderwerpen.

Inl. : The Director I.S.O.C., 6 Aston Lane, Burbage, Hinckley Leicestershire LE 10 2 EN England.

Academie Internationale d'Orgue des Andelys,

24.08 - 05.09.1992

In Les Andelys, Haute Normandie, Frankrijk, hebben zomercursussen plaats rond het thema van de Frans-Duitse muziekcultuur tussen 1735 en 1850. Op historische orgels, clavecimbel, piano forte en harmonium wordt er gedoceerd door J. Christensen, J.C. Zehnder, J. Verdin, W. Zerer, F. Lengelle, L. Colladan en J. Regenery.

Inlichtingen : Académie Int. D'orgue des Andelys, Centre Rouzault, 16 Rue des Fontanges, 27700 Les Andelys.

Minsk, Belarus Int. Orgelcursus, 23 - 29.8.1992

Ernst-Ulrich von Kameke leidt een orgelweek, gewijd aan de studie en de vertolking van werk van J.S. Bach en M. Reger op het Rieger-orgel (1984) in de gerestaureerde neo-gotische St.-Roch Trinity Zolotogorskkerk te Minsk.

Inl. : Belarus Union of Musical Workers, Y. Kopala Str./17/30; 220030, RB, Minsk.

Orgeltocht Herentals en Pulle, 29.08.1992

Vanuit Nederland organiseert de Midden Brabantse Orgelkring, Tilburg, in samenwerking met organisten uit Herentals en omgeving een excursie langs de historische orgels in Herentals (Begijnhofkerk, St.-Waltrudiskerk en de Gasthuiskapel) en van Pulle. Vertrek om 9u30 aan de Begijnhofkerk van Herentals.

Inl. Midden Brabantse Orgelkring, Watertorenplein 10, 5038 NR Tilburg, NL.

Orgelconcours voor amateurs, september 1992

Het district Limburg Nederland organiseert voor de tweede keer een orgelconcours voor niet-professionele organisten. Het concours is bedoeld voor amateurs-organisten die woonachtig zijn in de nederlandse provincies Limburg en Noord-Brabant, in de belgische provincies Limburg, Brabant en Luik en in de twee districten (Regierungsbezirke) Dusseldorf en Keulen van de deelstaat Nordrhein-Westfalen in de B.D.R. Conservatoriumstudenten zijn van deelname uitgesloten. De voorronde heeft plaats op 19 september en de finale op 26 september.

Inl. : H. Wouters, Schepenstraat 22, 6441 ED Brunssum, Ned.

Int. Orgelconcours Milaan, 6 - 11.10.1992

De vrienden van het orgel van Milaan organiseren een eerste internationaal interpretatieconcours op het Tamburini-orgel (1969) in de Protestantse kerk, het Antegnati-orgel (1554) in de St. Maurizio kloosterkerk en het Ahrendorgel (1991) in de Basilica S. Simpliciano. Het programma vermeld naast Italiaanse en noordduitse meesters ook Bach, Walther en Mendelssohn. Er zijn 3 prijzen.

Inl. : Associazione Lombarda Amici dell'organo, via Montenapoleone, 22, 20121 Milano, It.

Spivey Int. Performance Competition 4 - 7.11.1992

Op het Albert Schweitzer Memorial Organ door Ruffati gebouwd voor de Spivey Hall van Clayton State College, wordt een internationaal interpretatieconcours met ruim repertoire georganiseerd. Er zijn voor 9.000 dollars prijzen. Jean Guillou, Michael Murray en Gillian Weir zijn de juryleden.

Inl. : Spivey Int. performance Competition, Clayton State College, Morrow, Georgia USA 30260.

Orgelreizen

— Prominente organisten in Sachsen en Thüringen demonstreren hun orgels (18 - 24-10-1992).

— Orgelreis o.a. naar twee gelijkwaardige orgels tegenover elkaar in Lombardije, Venetië en Toscane o.l.v. J. Jongepier en Liuwe Timminga (19 - 24-10-1992).

— Koorzang en Orgelspel in kathedralen en Abdijen van Engeland o.a. Windsor, Oxford, Gloucester, Worcester, Coventry e.a. o.l.v. Mgr Drs J. Valkestijn (19 - 24-10-1992).

Inl. Unica Reizen, Walenburgplein 174, 3039 AP Rotterdam, NL.

Groninger Orgelagenda 1992

De vereniging coördinatie orgelcommissies staat o.m. in voor de jaarlijkse uitgave van een orgelagenda. De orgels in Groningen, Drenthe, Friesland en Oost-Friesland spreken velen aan.

Inlichtingen : V.C.O. Provincialeweg 95, 9677 PC Heiligerlee, NL.

I.S.O. - Orgelcompositie-concours 1992

De I.S.O. (International Society of Organbuilders) organiseert een concours voor orgelcomposities. Elke componist, ongeacht leeftijd of opleiding, mag meedingen. Het ingezonden werk mag maximum 10 minuten bedragen en zal beoordeeld worden door een internationale jury, t.g.v. het Internationaal Organistencongres te Montreal in juli 1993. Het bekroonde werk zal worden uitgegeven. Er zijn prijzen ten belope van 5.000 \$.

Inl. : Secr. I.S.O. Kurt Lueders, 4 Rue Jules Ferry, 92300 Levallois Perret, Fr.

Roeselare, Schijnwerper op Ph. Forrest

Eind oktober 1992 wordt de Roeselaarse orgelbouwer Philippe Forrest in het zonnetje gezet. In «De Posterie» wordt een tentoonstelling gepresenteerd rond Forrest en zijn tijdgenoten. Michiel De Bruyne en Ghislain Potvlieghe geven er referaten. Op zaterdag 31 oktober bespeelt Herman Verschraegen het Forrest-orgel in de O.-L.-Vrouwkerk. Eric Hallein zorgt op 15 oktober met een gevarieerd programma voor een feestelijke Entrada.

De publicatie van de Werklijst van Forrest, door Patrick Roose in dit nummer van orgelkunst, geeft reeds een voorsmaak.

Agenda

JUNI :

- zo 7 15u30 *Westerlo, Abdij van Tongerlo, Kristiaan van Ingelgem*
- zo 7 20u30 *Nieuwpoort, O.-L.-Vrouwkerk, Johan Hermans*
- zo 21- 20u *Watervliet, historische kerk, Peter Pieters*

JULI :

- do 2 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Lucas Lindenboom (NL)*
- vr 3 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal, Stanis Deriemaeker*
- vr 3 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Georges Robert (F.)*
m.m.v. Scola Gregoriana o.l.v. R. Deruwe
- do 9 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, François Seydoux (Ch.)*
- do 9 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Ignace Michiels*
- vr 10 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Herman Verschraegen*
- do 10 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Martin Stephan (D.)*
m.m.v. M. Geserick, trompet

- wo 15 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Ludo Geloën*
- do 16 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Odile Pierre (F.)*
- vr 17 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal, Gerard Gillen (Ierl.)*
- do 18 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Odile Pierre (F.)*
- zo 19 20u30 *Nieuwpoort, O.-L.-Vrouwkerk, Franky Rosseel.*
- di 21 20u30 *Blankenberge, St.-Rochuskerk, Jan Baert*
- do 23 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Herman Verschraegen*
- do 23 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Douglas Reed (USA)*
- vr 24 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal, Douglas Reed (USA)*
- do 25 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Ignace Michiels*
- wo 29 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Dirk Coutigny*
- do 30 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Walter Gleissner (D.)*
- vr 31 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal, Rudolf Meyer (D.)*

AUGUSTUS :

- zo 2 20u30 *Brugge, St.-Gilliskerk, B. Klapprott & L. Antonini,*
m.m.v. Collegium Instrumentale Brugense
- di 4 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Robert Anderson (USA)*
- do 6 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Maomi Nosetti (It.)*
- do 6 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Ludger Lohmann (D.)*
- di 11 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Josef Serafin (P.)*
- do 13 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Niels-Hendrik Nielsen (Dk)*
- za 15 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Gregoriaans koor van Watou,*
m.m.v. Jozef Sluys
- zo 16 16u *Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Stanislas Deriemaeker*
- di 18 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Konrad Philipp Schuba*
(D.)
- do 20 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Adalberto Martinez Solaesa*
(Sp.)
- do 20 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Kamiel D'Hooghe*
- zo 23 16u *Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Michael Due (Dk)*
- di 25 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Gerd Wachowsky (D.)*
- wo 26 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Luk Bastiaens*
- do 27 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest*
- zo 30 16u *Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Peter Pieters*

SEPTEMBER :

- zo 6 18u *Watervliet, historische kerk, Johannes Skudlik (D.)*
- di 8 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Jozef Sluys en Josua*
Epstein, viool
- do 10 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, E. Govaerts*
m.m.v. Koperensemble Kupros
- vr 11 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Kamiel D'Hooghe*
- do 17 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, Odile Pierre (F.)*
- zo 20 16u *Deurle, St.-Aldegondiskerk, orgelinhuldiging,*
Edward De Geest
- do 20 16u *Geel, St.-Dymphnakerk, Everhard Zwart (NL)*
- do 20 16u *Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Wim van Beek (NL)*
- di 22 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Bernard Focroulle*
m.m.v. Greta De Reyghere, sopraan
- do 24 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, Helmut De Backer*
m.m.v. het Aarschots Jeugdkoor
- zo 27 16u *Geel, St.-Dymphnakerk, Joost D'Hondt*
- do 27 16u *Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Mario Duella (I.)*
- zo 27 *17de Orgeltocht L.O.K. — Tel. (016) 23 71 79*
- di 29 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Scola Gregoriana*
o.l.v. Roger Deruwe

Inl. : Secr. I.S.O. Kurt Lueders, 4 Rue Jules Ferry, 92300 Levallois Perret, Fr.

Roeselare, Schijnwerper op Ph. Forrest

Eind oktober 1992 wordt de Roeselaarse orgelbouwer Philippe Forrest in het zonnetje gezet. In «De Posterie» wordt een tentoonstelling gepresenteerd rond Forrest en zijn tijdgenoten. Michiel De Bruyne en Ghislain Potvlieghe geven er referaten. Op zaterdag 31 oktober bespeelt Herman Verschraegen het Forrest-orgel in de O.-L.-Vrouwekerk.

Eric Hallein zorgt op 15 oktober met een gevarieerd programma voor een feestelijke Entrada.

De publicatie van de Werklijst van Forrest, door Patrick Roose in dit nummer van orgelkunst, geeft reeds een voorsmaak.

Agenda

JUNI :

- zo 7 15u30 *Westerlo, Abdij van Tongerlo, Kristiaan van Ingelgem*
- zo 7 20u30 *Nieuwpoort, O.-L.-Vrouwekerk, Johan Hermans*
- zo 21-20u *Watervliet, historische kerk, Peter Pieters*

JULI :

- do 2 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Lucas Lindenboom (NI)*
- vr 3 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal, Stanis Deriemaeker*
- vr 3 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Georges Robert (F.)
m.m.v. Scola Gregoriana o.l.v. R. Deruwe*
- do 9 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, François Seydoux (Ch.)*
- 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Ignace Michiels*
- vr 10 20u30 *Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Herman Verschraegen*
- 20u30 *Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Martin Stephan (D.)
m.m.v. M. Geserick, trompet*

- do 20 20u *(D.)
Gent, St.-Baafskathedraal, Adalberto Martinez Solaesa (Sp.)*
- 20u30 *Veurne, St.-Walburgakerk, Kamiel D'Hooghe*
- zo 23 16u *Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Michael Due (Dk)*
- di 25 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Gerd Wachowsky (D.)*
- wo 26 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Luk Bastiaens*
- do 27 20u *Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest*
- zo 30 16u *Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Peter Pieters*

SEPTEMBER :

- zo 6 18u *Watervliet, historische kerk, Johannes Skudlik (D.)*
- di 8 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Jozef Sluys en Josua Epstein, viool*
- do 10 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, E. Govaerts
m.m.v. Koperensemble Kupros*
- vr 11 20u *Haringhe, St.-Martinuskerk, Kamiel D'Hooghe*
- do 17 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, Odile Pierre (F.)*
- zo 20 16u *Deurle, St.-Aldegondiskerk, orgelinhuldiging,
Edward De Geest*
- 16u *Geel, St.-Dymphnakerk, Everhard Zwart (NI)*
- 16u *Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Wim van Beek (NI)*
- di 22 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Bernard Focroulle
m.m.v. Greta De Reyghere, sopraan*
- do 24 20u30 *Lier, St.-Gummaruskerk, Helmut De Backer
m.m.v. het Aarschots Jeugdkoor*
- zo 27 16u *Geel, St.-Dymphnakerk, Joost D'Hondt*
- 16u *Roosdaal, O.-L.-Vrouw Lombeek, Mario Duella (I.)*
- zo 27 *17de Orgeltocht L.O.K. — Tel. (016) 23 71 79*
- di 29 20u *Brussel, St.-Michielskathedraal, Scola Gregoriana
o.l.v. Roger Deruwe*

Orgeltijdschriften

THE DIAPASON, An International Monthly Devoted to the Organ, the Harpsichord and Church Music. Nr. 986 - 83ste jg. - januari 1992. *M. Gailit : Julius Reubke and his Organ Sonata Nr. 975 - februari 1992 : Verv. orgelsonate Reubke, L. Palmer en Glenn Spring over William R. Dowd. Nr. 976 - maart 1992 : Verv. orgelsonate Reubke. Nr. 977 - april 1992 : verv. Orgelsonate Reubke, D. Johns : Historical models and New Music.*

EREDIENSTVAARDIG, Tweemaandelijks orgaan voor liturgie en kerkmuziek, 8ste jg. - 1992 - nr. 1 : A. Eikelboom : *De Didache gezongen. - Muziekbijdragen.*

GREGORIUSBLAD, Tijdschrift ter Bevordering van Liturgische Muziek, Uitgave van de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging. Jg. 116 - Nr. 1 - maart 1992 : T. van Eck, K. Middelhoff : *Hendrik Andriessen, P. van Moergastel : Oscar van Hemel. J. Valkestijn : De «sleutel» tot nieuwe muziek.*

ORGANIST EN EREDIENST, Maandblad van de Gereformeerde Organistenvereniging. Maart 1992, nr. 3 : *Over de grote of O.-L.-Vrouwkerk te Dordrecht, de muziek aldaar en A. Keijzer, de organist. : Wisgerhof : W.H. Kan en zijn Dordtse orgels. Nr. 4 - april 1992 : M. Breij : Passiemuziek. Nr. 5 - mei 1992 : H.C. Steketeer : Herbouw van het orgel in de Westerkerk te Amsterdam door Flentrop.*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Walonne des organistes. 24e jg. nr. 93 - 1992 nr. 1 : J.P. Felix : *V. Van Huffel, Maître de chapelle de l'église du Finistère à Bruxelles. - Les travaux d'A. Graindorge à l'orgue de la Collégiale Ste Croix à Liège. B. Carlier : L'orgue monumentale de l'I.N.R. à Bruxelles. - Muziekbijlagen.*

HET ORGEL, uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging. 88ste jg. - Nr. 3 - maart 1992 : J. Smelik : *Telemanns fugierte und verändernde Choraale. — J. Jongepier : nieuwe orgels. Nr. 4 - april 1992 : K. Hoek : Orgelmuziek van Arvo Pärt. J. Jongepier : Gerestaureerd orgel te Veldhausen. Nr. 5 - mei 1992 : S. Pilon : Orgelcultuur : een hobby of een serieus te nemen kunstvorm ?*

L'ORGUE, Revue trimestrielle publiée par l'Association des Amis de l'orgue. Nr. 221 - 1992 - Nr. 1 : *Dufourcq : Félix Raugel (1881-1975), J.L. Florentz : L'espace symphonique et la liturgie éthiopienne dans «Debout sur le soleil» op. 8 pour orgue.*

THE TRACKER, Journal of the Organ Historical Society. Vol. 36 - Nr. 1 - 1992 : *A new Translation of A. Schweitzer's Organ Essays of 1906 & 1927.*

LA TRIBUNE DE L'ORGUE, Revue Suisse Romande. 44ste jg. - Nr. 1 - maart 1992 : N. Gorenstein : *J. Boyvin, G. Corrette : deux grands organistes rouennais. Traduction des notes (préfaces) des Tientos et autres pièces de la Facultad Organica de Correa de Arauxo.*

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
- Drukkerij Van Geertruyen - Asse